

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Lkn

401

12

2

41

47359

2013

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՔ

ԳՆԻԱԹԵԿԱՆ

ՀԱՐՍՏԱ ՀԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՐԵԱՆ

323.1
Տ-30

1876

Ա. ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ՀԱՐՍՏԱՀԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

ՆԵՐԿԱՑԱՑԵԱԼ ԱՌ Բ. ԴՈՒՌՆ

ՅԱՆՈՒՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

Ի Ս ԱՊՐԻԼԻ 1872

Այլեւայլ ժամանակներ, մասնաւորաբար վերջին 7—8 տարւոյ միջոցին, Անատոլոյի ներսերը պատահած ցաւալի դէպքերը, որոնց համար Ազգային Պատրիարքարանս գրեթէ միշտ Բ. Դրան դանդաղած և անոր ուշադրութիւնը և դարմանատարութիւնը խնդրած է, այնքան բազմացան, և այս մասին Առաջնորդաց դանդաղաներն այնչափ ընդհանրացան, որ Ազգային Ընդհանուր Ժողովն 1870 Նոյեմբեր 27 ի նստին մէջ յատուկ Յանձնաժողով մը կազմեց, այդ ցաւալի դէպքերը քննելու և մանրամասն տեղեկագրելու համար:

Յանձնաժողովը յատուկ չըջարեականներ ուղղեց առ ամենայն Առաջնորդըս, որ իրենց դաւառի վիճակին և ցաւոց վրայ մանրամասն և ճիշդ տեղեկութիւններ տան, զգուշանալով ամենայն չափազանցութենէ, և ցաւոց դարմանին վրայ ալ իրենց կարծիքը հաղորդեն:

Յանձնաժողովը՝ հասած առաջնորդական տեղեկագրութիւնները եւ Ազգային Պատրիարքարանի 20 տարւան ար-

ձանագրութիւնքը մանրամասն աչքէ անցրնելով, և պատմուած դէպքերը մանր հետազոտութեամբ քննելով՝ ստուգութիւնը բազում ապացոյցներով հաստատուած եղելութեանց վրայ հիմնելով իր Տեղեկագիրը պատրաստեց:

Տեղեկագիրը մատուցուեցաւ Ազգային Ընդհ. Ժողովին, 1871 Հոկտեմբեր 8ին, այնպիսի ժամանակի մը մէջ, յորում Կայսերական բարեխնամ Կառավարութիւնը արդէն ուշադրութեան առած էր Կայսրութեան ներքին ընթացքը, պաշտօնէից վիճակը, և մասնաւորաբար Անատոլոյի դաւառաց վիճակին քննութիւնը, նորընտիր յատուկ գործակալաց ձեռօք:

Ասանկ բարեպատէ՛ ժամանակի մը մէջ մեր Ազգն ալ, որպէս զի ըստ կարի օժանդակ գտնուի մեր Օղոստափառ Կայսեր արթուն և լուսամիտ պաշտօնէութեան ձեռք առած այլեւայլ բարեկարգիչ միջոցներուն, կը փութայ Ընդհ. Ժողովոյ մատուցեալ տեղեկագրին դըրժաւոր պարունակութիւնները՝ նոյն Ժողովին 1872 Փետրվար 18ի նստին յայտ-

28. 404
401. 60
Op

նած ընդհանուր կամքին և որոշմանը համեմատ բարեխնամ կառավարութեանը ուշադրութեանը ներկայացնել:

Այլեւայլ զեղծմանց և անկարգութեանց վրայ ժողովրդեան ստեպ ստեպ գանգատներէն կատուղուի և կը հաստատուի թէ՛ տեղ տեղ՝ մանաւանդ Մայրաքաղաքէս հեռու և յարաբերութեան մասին դժուարութիւն ունեցող գաւառաց կայսերական պաշտօնեայք՝ Վեհ. Սուլթանին կամաց եւ հրամանաց եւ երկրին օրինաց հակառակ ընթացքի մէջ են, որոնց թոյլտուութեամբ կամ անհոգութեամբը շատ անգամ կրօնական խտրութեանց և մոլեռանդութեանց ազդեցութիւն անցքեր կը պատահին. արքունի շինուածոց համար մարդիկ անպատշաճ կը բռնուին. դրամական պահանջումներ կը լլան. ճանապարհաց շինութեան պատրուակաւ ժողովուրդը կը կեղեքուի. հպատակ ազգաց՝ մանաւանդ մեր ազգէն անջատեալ Հայոց և մեր մէջ բաժանման և երկպառակութեան տարերքները կաճին. կանայք և անչափահաս մանկունք բռնի մահմէտականութեան դարձնելու ջանքեր կը լլան: Գարձեալ՝ սոյն պաշտօնէից անհոգութեամբն արքունի տրոց բաշխման և հաւաքման մէջ զեղծմանք կը գործուին. անպատշաճ տուրքը մեռնողի և գաղթողի կամ բողոքողին անյայտ եղողի բաժինն ալ մնացեալներէն կը պահանջուի, որով վճարումն անկարելի եղած պարտքներ մնալով կը ծանրանան այլեւայլ գաւառաց մէջ: Այսպէս նաեւ եճքէ և Բեֆորթ տրոց մասին անարգար բաշխում և հաւաքում կը լլայ, որ բազմաամամբ ոչ-մահմէտականաց վրայ աւելի ծանրացած է քան թէ մահմէտականաց: Վերջապէս տրոց հաւաքման պատրուակաւ ազբատին ան-

հրաժեշտ կահ կարասիքն ու գործիքը բռնի ծախելու և զանոնք բանտարկելու խստութիւններ ի գործ կը դրուին:

Իսկ Միւլթէղիմներու համար եղած գանգատներն ընդհանուր են: Այս մասին գանգատները միաբերան կը հաստատեն թէ՛ եղած զեղծումները այն Պէյերէն կամ կառավարութեան ժողովոց այն Անդամներէն են, որոնք օրինաց հակառակ չը գործելու համար՝ իրենք վարձակալութիւն (կլթիզամ) չեն ընել, այլ իրենց տղայքը կամ սպասաւորները կամ այլ ծանօթները:

Օրէնքին արգելքը բաւական է հասկըցնել թէ՛ երբ այսպիսի չարաչար գործածութեան ճանապարհ մը գտնուած է, ժողովուրդն ինչ ձեռքերու տակ կը մնայ, աղքատը սրչափ անիրաւութեան տակ կը ճնշուի զինքը հարստահարողէն: Այս աեսակ Միւլթէղիմները դիտնան իսկ թէ պիտի վնասին, չեն վախնար. զի վնասնին հանելու միջոցներն ունին, աղքատը կեղեքելով և չափազանց զինքը դնելով անոնց բերքին վրայ:

Այսչափ ցորեն կամ բամբակ կուտայ այս արտը, այսչափ դրամ պիտի տաս կըսեն, (գրամ կառնուն և ոչ բերքին տեսակէն, և այն ալ պղինձ դրամ չեն առնուր). եթէ բերքին տէրը դժկամակի տալ, միւլթէղիմն ալ աւելի կը հակառակի և բերքն երեսի վրայ կը թողու (զի մինչեւ տասանորդը չառնուի՝ բերքը իր շտեմարանը չը բարձուիր), որ կըրնայ շատ վնասներու ենթակայ ըլլալ, ապա առջի ուղած տասանորդին կրկնապատիկը կը պահանջէ ու կառնու:

Տան պիտոյից համար տան պարտիզի մէջ ցանուած բերքին վրայ ալ տասանորդ կը պահանջուի:

Եթէ բերքին տեսակէն տասանորդ

առնուի, նոյն իսկ բերքին տիրոջը բառնալ կուտան առնուած տասանորդը, և խեղճերն օրերով կ'սպասեն պէյլէն անպարտ դուռը, որ բերքը չափուի ու վերցուի:

Կը գանգատին նաեւ թէ Միւլթէղիմները հնձոց ժամանակ չեն գար, շատ անգամ մինչեւ այն ատեն տասանորդը ծախուած չըլլալուն համար կառավարութեան կողմէ ալ մէկը չը գար, և այնպէս բերքն երեսի վրայ կը մնայ ու կը փտի, և հուսկ ուրեմն կուգան և այն վնասեալ ու փտեալ բերքերուն համար ողջի արժէքով դրամ կը պահանջեն:

Այս պարագային մէջ գեղապետաց օգնութեամբն աղքատն ամեն տեսակ տառապանաց կենթարկուի, դատի կը քաշկռուուի, կը արորուի, կը բանտարկուի: Միւլթէղիմներու հետ գաղանի ընկեր եղող պաշտօնեայք անոնց շահուն միայն կը ծառայեն, և խեղճ հողագործը ճարահատեալ՝ իր ունեցածը վրայ կուտայ, և տակաւին չկրնար Միւլթէղիմին ձեռքէն ազատիլ:

Չմրան մօտ՝ և երբեմն ի մէջ ձմրան, Միւլթէղիմներուն ի գիւղօրէս ելնելէն խիստ վնասակար արդիւնքներ յառաջ կուգան: Գիւղացին պարտաւոր է ձրիարար կերակրել Միւլթէղիմն և անոր գործակալները, որչափ ժամանակ որ հիւր մնան իրենց գիւղը, անոնց հաւնեցնելու եղանակաւ. երբեմն ալ կը ծեծուին և երբեմն ալ կանանց պատիւը կորստաւորի:

Վերջին ատեններս քանի մը գաւառներու մէջ հողագործաց եզանց լծերն ալ գրուեր և ի գլուխ մէկ լծոց երկու կոտ, այն է չորս լիտր ցորեն առնուեր է տասանորդ. և կարի խստութեամբ քանզի անոնք որ ցորեն չունէին, բռնագատուեր են դրամով դնել քաղաքացիներէն և վճարել:

Շահնաւը կամ էօլէէ հօգէր ըսուած արգիլեալ տուրք մ'ալ կայ, որ բերքին 1/10ն է, երբեմն ալ աւելի, զոր հողագործը եթէ չը տայ՝ Շահնան շատ վնասներ կը հասցընէ անոր:

Այս գանգատներն աւելի ծանր են այն գաւառաց մէջ, յորս Պէյ կամ Սղա կամ Քիւրդ բռնաւորներ կան, և անոնք ալ կամ իշխանութեան մէջ են, և կամ իշխանութեան առջև ազդեցութիւն ունին:

Բարեխնամ կառավարութիւնը արդէն տեղեակ ըլլալով գաւառաց խորերուն մէջ պատահած այսպիսի զեղծմանց, նոր և աղքու միջոցներ ձեռք առած է բարեկարգութեան հաստատութեանը եւ ժողովրդեան բարօրութեանը համար: Եւ արդարեւ՝ ձեռք առնուած միջոցներուն մէջ ամենէն ընտիրը կը համարուի այն դրութիւնը՝ որ Գիւղէ մ'է տեղական կառավարութեանց դէմ, որ յատուկ ժուրնալճիներու ձեռք կատարել կը փորձուի առաջին անգամ: Այս դրութիւնն իր օգուանները պիտի մատակարարէ կառավարութեան և երկրին ժողովրդեան: Միայն թէ այս քննչութիւնը օգտակար ըլլալու համար հարկ է որ ժողովուրդն անպատշաճ ըլլայ իր ցաւերն անկեղծութեամբ խօսելու. և այս անվախութիւնն ալ կառավարութեան ձեռք առած և առնելիք միջոցներէն կրնայ գոյանալ, երբ յանցաւոր ո՛ր է գաւառական պաշտօնեայն անպատշաճ պաշտօնէից և պարտաւոր, խստաւ մերժելով զայն ի պաշտօնէ: Այս անդրդուելի կամքը վերջին անգամ փորձով տեսնուելով մեծ յոյս կուտայ կայսերական կառավարութեանը բոլոր հաւատարիմ ժողովրդեան թէ հետզհետէ մեծամեծ բարիք վայելելու և իրենց ցաւերը մոռ-

նալու արժանի պիտի ըլլան, չնորհիւ վեհ. Կայսեր և անոր արժանընտիր պաշտօնէութեան :

Այս մասին Բարեխնամ Կառավարութեանդ ունեցած հայրական բարի դիտաւորութեանց ճշդիւ դործադրութեան հսկելու համար մեծապէս կրնան նպաստել նաև մեր Ազգին գաւառական Վարչութիւնները և անոնց Առաջնորդները, որոնց գանգատները թէ ուղղակի տեղական Կառավարութեան և թէ Պատրիարքարանիս Թագրիքներուն միջոցաւ բարեխնամ Կառավարութեանդ ներկայացած են և կը ներկայանան միշտ : Սակայն ասկէ յառաջ գործածուած Իսթիլիէի եղանակը մեծապէս աննպաստ էր ժողովրդին ցաւոց դարման ըլլալու մասին, վասն զի յայտնի կերևէր թէ ժողովուրդը որչափ վախ ունէր տեղական Կառավարութեանց վրայ գանգատելէ, կամ թէ որ գանգատէր, Իսթիլիէ մէջ յետս կոչելու, կամ սխալ տեղեկութիւն հաղորդելու կը պարտաւորէր, զի Իսթիլիէ բուն իսկ այն Կառավարութեանէն կըլլար, որմէ էր ժողովրդեան գանգատը : Այս անպատեհ եղանակը որ այժմ ժողովրդիներու դրութեան հաստատութեամբ բարձուած կը յուսացուի, ոչ միայն տեղական Կառավարութեանց վատթարանալուն կը ծառայէր, այլ շատ անգամ արդեւ իսկ կըլլար այն տեղական Կառավարութեանց սր ժողովուրդն աղէկ հոգալու և աղքատը պաշտպանելու ջանք կուզէր ցուցնել : Այս ալ գեղքն յարուցանողներն եղած են միշտ իւրաքանչիւր գաւառի համար տեղացի բնիկ մեծատունք, որոնց զօրութենէն ազատ կամ զերծ՝ Կառավարութեան գլուխ մը կամ այլ պաշտօնեայ թերևս բնաւ եղած չէ, կամ

թէ որ եղած ալ է նէ, շուտ հասած է անոր անկումը տեղացի բնիկ մեծատանց միաբանութեամբը. վասն զի՝ Կառավարութեան պաշտօնէից համար աղէկ կամ գէշ վկայութիւն տուողներն իրենք եղած են միշտ : Որչափ որ այս բնիկ մեծատանց աղդեցութիւնը չափաւորուած կը համարուի գաւառական Կառավարութեանց Թէչքիլաթի եղանակաւ, դարձեալ այդ ընտրութեան եղանակը հիմնապէս անոնց կը ծառայէ. Թէֆրիք Մէճլիսին կը բաղկանայ Միւթէսարըֆէ, Հաքիմ Էֆէնտիէ, Միւթիթիէ, Թահրիւրաթ միւտիթիէ և ոչ-մահմէտական ժողովրդեան զլուխներէ. որոնք ուղածնին ընտրելեաց ցանկը կրնան անցնել. և այս ցանկն ալ Գեւալըլ, կառավարութեան պաշտօնէից խորհրդակալութիւնը սահմանելու մարտոյ առաջնորդներն Իսթիլիէ եղած է Գեւալըլ և կը մնայ այնպէս : Օրինաց այս տրամադրութենէն տեղացի բնիկ մեծատանց շատ օգուտ չը քաղելուն միջոցը բարեխնամ Կառավարութեանդ բարձր հոգածութեանց արժանի նիւթ մ'է, և այս առթիւ Պատրիարքարանս սա խնդիրը միայն կը համարձակի աւելցնել թէ Թէֆրիք Մէճլիսին պատրաստած ընտրելեաց ցանկն աւելի ընդարձակութեան կարօտ է. կամ Թէֆրիք Մէճլիսին կազմութիւնն աւել ժողովրդեան և ազգայն նպաստող եղանակ մը վերածել պէտք է. և ինչպէս Առաջնորդաց ներկայութիւնն հարկաւոր է, նոյնպէս առանց անոնց ներկայութեան կամ հաւանութեան՝ ընտրելեաց ցանկ չը պատրաստուի, և իւրաքանչիւր ազգի ընտրելիներն ալ կանխաւ ազգային ներքին ժողովոց խորհրդակալութեամբը պատրաստուած ըլլան :

Փորձը կապացուցանէ թէ ձեռք առ-

նուած ազգու միջոցներէն ամենէն աւելի զօրաւորն արդարութեան ճշդիւ կիրառութիւնն է, և պիտի ըլլայ միշտ. երբ Կառավարութիւնը կը քննէ կը դարմանէ և ապագային ապահովութեան համար կը պատժէ, տարակոյս չը կայ թէ բաղձացած նպատակին պիտի հասնի : Ուստի երբ գաւառաց մէջ առաջնորդները որ և իցէ զեղծման մը վրայ բողոք կամ գանգատ ունենան տեղական Կառավարութեան, և այն ուշադրութեան առնուի, և կամ եթէ Պատրիարքարանս գանգատ կամ բողոք ունենայ առ Բ. Դուռն, թէ Կառավարութեանդ և թէ Պատրիարքարանիս կողմէն լիազօր քննիչներով քննութիւն ըլլայ, կամ ի հարկին քննութիւնը ի Պօլիս փոխադրուի, մեծ և իրական արդիւնք ձեռք բերել հնար պիտի ըլլայ, այսպիսի ազգու միջոցներով : Մանաւանդ պէտք է որ Բ. Դրան հրամանագրերն Վիլայէթի պաշտօնական լրագրաց միջոցաւ հաղորդուին ի տեղեկութիւն ժողովրդեան, որպէս զի շատ անգամ ազգայն մտաւոր և կամ թերի դործադրուելու վիճակէ զերծ ըլլան. և հպատակ ազգաց գլուխները և նոյն իսկ այն ժողովուրդները, որոնց պաշտօն տրուած է Բ. Դրան հրամանագրերուն դործադրութեան վիճակը քննել ժողովրդական աղբիւրներէ, կարող ըլլան անոնց վրայ հսկելու և անոնց դործադրութիւնը պահանջելու : Այսպէս նաև հարկ է Տիւսթուրն ալ ամեն ազգաց լեզուին վերածել թարգմանութեամբ :

Ռամիկ և տգէտ մարդոց մէջ կրօնական խարսութեան առիթներով ծագած գժտութեանց մէկ գլխաւոր առարկային նուազման ոչ սակաւ պիտի նպաստէ, եթէ օրէնքը կրօնափոխութեան դիմող-

ներու համար որոշ տրամադրութիւններ պարունակէ, մանաւանդ կրիկ մարդոց համար. ան ատեն այս մասին եղած բաղձադիմի գանգատները վերջ կը գրտնեն. և կրօնափոխ իր ազատ համոզմանը տէր կըլլայ, որ արդէն բարեխնամ Կառավարութեանդ ընդունած ազատ սկզբունքներէն մէկն է : Այսպէս օրէնքի մը հարկաւորութիւնը կը նկատուի, կրօնափոխ արանց իրենց կնոջ և զաւակացը նախ մը վճարելու մասին :

Եթէ բարեխնամ Կառավարութիւնը ազգու միջոցներով գաւառական կառավարութեան պաշտօնեայները հսկողութեան ներքև առնու, այն ատեն արդար Իսթիլիէ բարձր ի գլուխ պիտի պանծայ, և անով շատ մը գանգատներու աղբիւրը պիտի չարանան. արքունի տրոց նկատմամբ եղած զեղծմանը պիտի բարձուին տրոց բաշխումն և հաւաքումը արդարութեան վրայ հիմնել կարելի պիտի ըլլայ, և մանաւանդ երկիրը պիտի ազատի Միւթէգիմներու երեսէն, որ այսօր հոգեվարը վիճակի հասած է. բարեխնամ Կառավարութեանդ չնորհիւ պիտի սկսի նոր կենդանութիւն զգենուլ այս մայր արուեստը որ Արեւելցոցս միակ արուեստ մնացած է, և բնութիւնն ալ զայն զարգացնելու միջոցներով օժտած : Այս մասին մեծապէս պիտի նպաստէ անվճարելի Պագայէներուն և հոգադորձներուն ուրիշ կարևոր ապահովութիւններու շնորհումը, որ բարեխնամ Կառավարութեանդ ձեռնհասութեանը կը պատկանի :

Ուրիշ դժբաղդութիւն մ'ալ կայ որ ոչ նուազ ցաւալի հետևանքներ ունեցած է և կունենայ միշտ, այն է՝ ոչ-մահմէտականաց վկայութեան չը բռնուիլը : Աւելորդ է ըսել թէ այս պատճա-

ուսու արչափի առևանդութիւնը, յափըշտակութիւնը, գողութիւնը, նա մանաւանդ սպանութիւնը անպատիժ մնացած են կամ անյայտ, նոյն իսկ կառավարութեան ջանքին հակառակ. տարակոյս չը կայ որ եթէ Բարեկարգութեան Հրովարտակին տրամադրութեանց համաձայն՝ կալուածական, առևտրական և ոճրագործական դատերն անպատճառ (հէր հալէ) Նիզամի ատեաններու մէջ քննուին, բարեկարգութեան հաստատութեանը, հարստահարութեանց և շատ տեսակ զրկանաց բարձման ծառայելէ զատ, հաւասարութիւն ըսուած սկզբունքը պիտի իրականացնէ:

Գարձեալ ամենացաւալի հարկի մը մէջ կը գտնուինք զանգատելու Քիւրդերու և այն լեռնցի ցեղերու դէմ՝ որոնք վրանաբնակ ըլլալով՝ ամեն ազգաց մանաւանդ կառավարութեան զանձուն ալ մեծապէս զնասակար են: Ասոնք զէնք կը կրեն, կառավարութեան ոչ տուրք կուտան ոչ ալ զինուոր, և ապրտամբ են, մինչդեռ միւս ժողովուրդներն անզէն են և կառավարութեան տուրք և զինուոր կամ ղեռէ կուտան, աւելի տուրք մ'ալ այդ ապստամբներուն տալու պարտաւորութեամբ: Այս հարստահարութեանց ներքև առաւել կը գտնուին էրզրումի և Տիարպէիի զիլայէթները, և անոնց մէջ Մուշ, Վան, Քղի, Ղուզուլջան, Դերձան, Բաղէշ, Չարսանճագ, Սզերտ և այլն:

Կայսերական բարեխնամ կառավարութիւնը արդէն հրատարակեալ խաթիբը Հիւմայուններով ժողովրդեան կենաց, ընչից և պատուոյ ապահովութեան պիտոյքը ճանչցած է, որ ըստ այնմ երկիրը բարգաւաճի և զարգանայ. սակայն ցաւօք սրտի կը տեսնուի որ գաւառաց

մանաւանդ վերոյիշեալ գաւառաց ժողովուրդը Քիւրդ և այլ լեռնցի ցեղերու աւաղակութեանց և յափշտակութեանց և սպանութեանցն ենթակայ եղած է: Ժողովուրդն այսպիսի կեղեքմանց ներքև անհնար է որ կարող ըլլայ աշխատիլ, աշխատիլ այնպէս՝ ինչպէս որ երկրին բարգաւաճումը կը պահանջէ:

«Երկրի մը յառաջադիմութեանը եւ հարստութեանը միջոց ժողովրդեան աշխատութիւնն է,» ինչպէս որ բարեխնամ կառավարութիւնը ժողովուրդներու հըրահանգին մէջ նշանակած էր. «ամեն յառաջադիմութեան հիմն եղող աշխատութիւնն ալ այն ատեն կարելի է, երբ աշխատողն իր աշխատութեանց արդասիքը կարգաւ սպասուածք վայելելու վտանգ ըլլայ. մարդս բնականաբար իր վիճակը բարեկարգելու և իր հայրենեաց բարօրութիւնը փնտռելու անընդհատ միտում ունի, մարդուս այս բնական միտումն այն ատեն կեղծանի, երբ տեսնէ որ իր աշխատութեանն իրմէ աւելի ուրիշներն օգուտ կը քաղեն»: Վասն որոյ երկրին յառաջադիմութեանը և հարստութեանն արդեւք եղող այս Քիւրդերուն և այլ լեռնցի ցեղերուն և Տէրէպէյիներուն մասին ըլլալիք քննութիւնները դիւրացնելու համար Պատրիարքարանս կը փութայ ծանուցանել թէ, արդէն Պատրիարքարանս մանրամասն ցուցակն ունի այդ ապստամբ անձանց գլխաւորներուն և այլ պաշտօնէից ոմանց, և 20 տարիէ հետէ անոնց երեսէն ժողովրդեան կրած տառապանաց և չարչարանաց սոսկալի նկարագիրներով իր դիւանը լի է. որ ատեն բարեխնամ կառավարութիւնը բարեհաճի ուզել, պատրաստ է՝ տալու թէ՛ անուններն և թէ՛ գործոց նկարագիրները:

Մինչև ցարդ Պատրիարքարանիս այս

մասին մատուցած խնդրագիրներն ըստ մեծի մասին անգործադրելի մնացած են, վասնցի ձեռք առնուած միջոցներն անբաւական եղած են: Բարեխնամ կառավարութիւնը անգամ մը Մշոյ սահմանակից Քրդաց գլխաւորները ձերբակալելով՝ նոյն երկրէն հեռացոյց, և ասով ժողովրդեան աշխատութեանը մեծ դիւրութիւն ընծայեց. սակայն այդ արարեալ գլխաւորներէն ոմանք սկսան վերադառնալ նոյն երկիրը, որով աւելի ևս կենդանացաւ և գրգռեցաւ ասոնց բարբարոսութիւնը:

Այս դառն վիճակէն ազատելու հնարը բարեխնամ կառավարութեանը ձեռք առնելիք ազդու միջոցներէն կախումն ունի միայն, երբ այդ Քիւրդ և այլ լեռնցի վրանաբնակ ցեղերու թուանքը հնազանդութեան ներքև առնուին որ և է եղանակաւ, և իրենց իշխանութեան ներքև գտնուող հասարակ Քիւրդերու և այլ ցեղերուն ձեռքէն զէնքն առնուի և գիւղաբնակ ժողովրդոց կարգը դասուին, մահ կամ հովուական ցուպ տրուի անոնց ձեռքը փոխանակ զինուոր: Եւ տարակոյս չը կայ թէ բարեխնամ կառավարութիւնը իր այս բարբար կամայը գործակից ըլլալու պատրաստ պիտի գտնէ նաև տառապեալ տեղացի բնիկ ժողովուրդը, մանաւանդ մեր հաւատարիմ Սզգը, ինչպէս որ ուրիշ Տէրէպէյիներ կամ լեռնցի բռնաւորներ նուաճելու միջոցին մերայնոց ծառայութիւնն ապացուցուած է:

Կամ՝ մեր ազգայինները շարունակ հարստահարող Քրդաց ձեռքէն զէնքն առնուի, կամ՝ իրենց կեանքը, պատիւը և ինչքը հարստահարողներու դէմ ինքզինքնին պաշտպանելու վիճակի մէջ դըրուին: Յուսալի է թէ բարեխնամ կառավարութիւնը այնպիսի վերջին տնօրինութիւն մը ձեռք կառնու, կայսերական բանակին քաջութիւնը անմիջապէս Քրդաց դէմ բանեցնելով և հարստահարեալ գաւառաց մէջ զօրաւոր ոստիկանութիւն մը հաստատելով, ինչպէս որ Բումէլիի մէջ սովորութիւն եղած է, մեր ազգայիններն ոստիկանութեան մեծ ու պզտիկ պաշտօններուն մէջ ընդունելով. այսպիսի կենսական պարագայից մէջ միայն՝ հաւասարութեան սկզբունքը ժողովրդեան աչաց առջև կլնայ իրականանալ:

Ինչպէս հարազատ որդի մը իր վշտերը կը յայտնէ իր հօրը և օգնութիւնու դարման կը խնդրէ, նոյնպէս և մեք մեր ազգին ցաւերը մեր առատագութ Սուլթանին բարձր և հայրական կառավարութեանը ներկայացնելով, անմիջական և ազդու դարմաններ կը խնդրեմք: Բնական է որ մեծ ցաւերը մեծ դարմաններու կը կարօտին:

ՊՍՏՐԻՍՐԻ Կ. ՊՕԼՍՈՅ
ՄԿՐՏԻՉ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽՐԻՄԵԱՆ

Բ. Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Բ

Գ Ա Ի Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Ր Ս Տ Ա Հ Ա Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ց

Ի ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԽԲԷ

Ա Ռ

Ա Ջ Գ Ա Յ Ի Ն Ժ Ո Ղ Ո Վ Ն

Ըստ որոշման Ազգային ժողովոյդ՝ որ ի նիստ 10 Սեպտեմբեր 1876, Խորհրդարանական Յանձնախումբս՝ դաւառական հարստահարութեանց նախորդ ընդհանուր Տեղեկագրի թուականէն յետոյ պատահած հարստահարութիւնները տեղեկագրելու համար՝ փութաց ի քնին առնուլ Պատրիարքարանի թագրիւններն ու արձանագրութիւնքն, և՛ իւր պաշտօնն ըստ կարելոյն կատարելով՝ սոյն երկրորդ տեղեկագիրը բերել պատկառելի ժողովոյդ :

Ազգային ժողովով պատրաստուած յիշեալ ընդհանուր տեղեկագիրն, որ 1872 Փետրուար 18 ի նստին ասենագրութեանց մէջ արձանագրեալ է, (Երես 393—398), առաջին անգամ նոյն տարւոյ Ապրիլ 11 թուականին մատուցուած է Բարձրապատիւ Եպարքոս Մահմուտ Նէտիմ բաշային :

Սոյն Տեղեկագրին պատճենը սեւ նախընթաց կօրն եջերուն մեջ :

Ազգային Պատրիարքարանի արձանագրութիւնք յայտնի ցոյց կուտան թէ՛ այս տեղեկագիրն ակնկալեալ արդիւնքը չէ

արտագրած : Թէ և Պատրիարքարանն ասոր պատճենը յաջորդ Եպարքոսներուն ալ մատուցած և Ազգին խնդիրը կրկնելէ չէ դադրած :

Հետեւեալն յիշեալ տեղեկագրին թուականէն ի վեր հարստահարական խնդրոց վրայ Պատրիարքարանի կողմանէ առ Բ. Դուռն մատուցեալ թագրիւններուն կարևոր մասին հաւաքածոյն է, թուականի կարգով, և անոնց մի քանիսն ամբողջ պատճեններն ու միւսներուն ալ համառօտութիւնը կը պարունակէ, ի բաց թողլով համանման խնդրոց վրայ առ դաւառաց կուտակալս ուղղեալ բաւական թուով գրութիւններն, որք քանի մը մասնաւորութիւններէ զատ մեծագոյն մասամբ դարձեալ ապարդիւն մնացած են :

1. Հալէպի հեռագրատան պաշտօնեայ Ասատուր անուն հայազգին հեռագրատան մէջ կ'սպաննուի. կառավարութիւնն ոճրագործը կը խնդրէ նոյն հեռագրատան տեսուչէն և տեսուչն հեռագրատան շաբաթ Հաճի Ահմէտ անուն Իպամը կը յանձնէ կառավարութեան, ըսելով թէ

աչս է մարդասպանը: Տեղական կառավարութիւնը յիշեալ Ահմէտն՝ առանց հարցաքննութեան եւ թարկելու՝ խնկն է ըսելով հիւանդանոց կուղարկէ:

Ասոր վրայ Թագրիբ գրուած է 1777 Սէֆէր 17 և 12 Ապրիլ 1872 թուականաւ:

Բ. Դոնէն հրամանագիր ղրկուած է Սէֆէր 79 թուականաւ. ինչ արդիւնք ունեցած ըլլալն յայտնի չէ:

2. Սղերդի Սասուն աւանի ֆուրդ Պէյերն՝ Հայոց արքունի տուրքերը կը հաւաքեն և չեն հատուցաներ գանձին. կառավարութիւնը զինուոր կը հանէ վրանին և ստակները կստանայ. զինուորաց և ձիերուն բոլոր ուտեստը ժողովուրդէն կառնուի բռնութեամբ: Ձինուորները կը մեկնին և ֆուրդ Պէյերը կսկըսին միանգամ տրուած ստակը Հայ ժողովուրդէն վերստին հաւաքել: Քրդաց հարստահարութեանց քննութեանն համար Ալի Րիզա փաշան անձամբ այն կողմերը կերթայ, և՛ յետ ստուգելոյ՝ անոնց վերջ տալու համար կորոչէ որ, Հազօ քաղաքին մէջ զօրանոց մը շինուելով մնայուն կանոնաւոր զօրք պահուի հոն և նոյն քաղաքի Մէ-դէն ալ Սասուն քաղաքը նստի: Սակայն այս որոշումը գործադրութեան չը գրուիր:

Թագրիբ գրուած է 1777 Սէֆէր 19 և 15 Ապրիլ 1872:

Բ. Դոնէն ուղղակի հրամանագիր ղրկուած է 1 Բէպիւլ 5 վիլէ 1777 թուականաւ:

3. Մշոյ հարստահարիչ քրդերէն Փարիզ և Եղբայրն՝ սակէ առաջ կառավարութեան որոշմամբ Գասթամուռնի կ'արսորուին. յետոյ ազատութիւն գտնելով Մուշ կը վերադառնան և վրէժխնդրու-

թեամբ կսկսին աւելի ևս հարստահարել զՀայերը:

Թագրիբ գրուած է 1777 Բէպիւլ 5 վիլէ 7 և 29 Ապրիլ 1872 թուականաւ: Ապարդիւն մնացած է:

Սոյն խնդրոյն համար վերստին Թագրիբ եղած է 1777 Ճէմազիլ ախըր 7 և 18 Օգոստոս 1872 թուականաւ:

Սոյն Թագրիբը գրուած է Բ. Դոնուր:

4. Տիգրանակերտի Սաթը գիւղի բոլոր արտերը Միւթէհա անուն իսլամ կին մը իւրացուցած է բոլորովին: Որով Հայ գիւղացիները պարտաւորեալ են իրենց աշխատութեան արդիւնքէն բաժին հանել նոյն կնոջ:

Շատ տարիներէ ի վեր խնդիր եղած է, բայց տեղական կառավարութեան որոշումը միշտ իսլամ կնոջ նպաստաւոր ըլլալով՝ Հայերը դատապարտուած են միշտ անոր բաժին հանել իրենց աշխատանաց արդիւնքէն:

Թագրիբ գրուած է 1777 Բէպիւլ 5 վիլէ 7 և 29 Ապրիլ 1872 թուականաւ: Բ. Դոնէն հրամանագիր առնուած է:

Սոյն խնդրոյն համար վերստին Թագրիբ գրուած է: 1777 Շապան 11 և 9 Հոկտեմբեր 1872:

Հրամանագիր ղրկուած է Իսթիլամի համար 1777 Շէվվալ 10:

Դարձեալ Թագրիբ գրուած է սոյն խնդրոյն համար 1777 Ճէմազիլ ախըր 17 և 19 Յուլիս 1874:

Անպատասխանի մնացած է:

5. Կարնոյ կուսակալութեան աակ

Մուշ գաւառի Մօրնիկ գիւղի Հայերը 40—50 տարիէ ի վեր՝ առանց որ և է անձէ բողոք և պահանջում տեղի ունենալու՝ նոյն գիւղի հողերը մշակած ըլլալով, ըստ օրինի սեպհակահանութեան իրաւունք ստացած են: Ասկից մէկ քանի տարի առաջ Մշոյ Միւթի չիւսէյին էֆէնտին իւրացնել ուղեւոր զանաք՝ ձեռնամուխ կը լինի: Ժողովուրդը կը բողոքէ, Միւթիին իւր պահանջումէն ետ չմնար և կը բռնադատէ զգիւղացի Հայերը իրենց հողերը թողուլ: Կարնոյ կուսակալ Իսմայիլ փաշան երբ Մշոյ կողմերն այցելութեան կերթայ, անձամբ քննութիւններ ընելու և ժողովուրդէն վիճակը լաւ մը հասկնալու, սոյն խնդիրն ալ նկատողութեան կառնու և՛ քննութեամբ ստուգելով՝ Միւթիին պահանջումն անիրաւ և ժողովուրդէն նոյն գիւղի արտերուն բացարձակ տէրն ըլլալը կը հաստատէ: Հետեւաբար նոյն գիւղի հողերը գիւղացի Հայոց անուան վրայ արձանագրել կուտայ, և մինչև որ Պօլսոյ Տէֆթէրխանէէն Թուրքալը Թափուլի Սէնէտներն հասնին, ինչպէս սովորութիւն է, առժամանակեայ կալուածագրքեր (Եմ-Խադէր) յանձնել կուտայ նոյն գիւղացւոց, 25 հատ, իսմայիլ փաշան՝ Մշոյ աշխարհին մէջ այս և ուրիշ բարեկարգութիւններ ընելէ և խել մը ֆուրդ Պէյեր իրենց որջացած տեղերէն վերջընելով աքսորելէն վերջը՝ Կարին կը դառնայ. շատ շանցիր Կարնոյ կուսակալութեան պաշտօնէն կը հանուի: Յիշեալ Միւթիին՝ սոյն փոփոխութենէն օգուտ քաղելով՝ իւր նախորդ պահանջումն ու դատը կը նորոգէ: Մօրնիկ գիւղէն քանի մը մարդ բերել կուտայ ի Մուշ և, առանց խոստումներ և սպառնալիքներ ընելով, տեղական կառավարութեան ժողովին

մէջ յանուն գիւղացւոց ըսել կուտայ անոնց թէ՛ նոյն գիւղի բոլոր հողերն ու արտերը Միւթիին էֆէնտիինն են և թէ՛ գիւղացիք անոր վարձկաններն են: Ասոր վրայ որոշում կը տրուի որ՝ նոյն հողերուն բացարձակ տէրը Մշոյ Միւթի չիւսէյին էֆէնտին է, առարկելով՝ թէ այսպէս վկայուած է և թէ նախորդ քննութիւնն ու անօրէնութիւնը սխալմամբ եղած են: Գիւղացիք կը բողոքեն ըսելով թէ «Այդ մէկ երկու անձն՝ ամբողջ գիւղացիներուն օրինաւոր ներկայացուցիչը չըլլալով յանուն գիւղացւոց խօսելու իրաւունք չունէին, թէ իրենք այսքան երկար տարիներէ ի վեր նոյն հողերն՝ առանց մէկէ մը բողոքուելու՝ հերկած և մշակած ըլլալով ըստ օրինի տէր եղած են անոնց, և թէ իրենք Հիւսէյին էֆէնտին ըստուկը չեն և չեն կրնար ըլլալ, ինչպէս որ Իսմայիլ փաշային քննութեամբն հաստատուած և Թափուլի Իլմուխապէրներն ալ իրենց բուն օրինաւոր տէրերուն յանձնուած են»: Գիւղացւոց այս արդարացի և օրինական առարկութիւններն անխելի կըլլան տեղական կառավարութենէն, վասն զի Միւթիին ազդեցութեան տէր մարդ է, իսկ գիւղացիք աղքատ և անտէր են: Խեղճ գիւղացիք երկու պատգամաւոր կընտրեն իրենց մէջէն և՛ նոյն 25 կտոր կալուածագրքերն ու հանրագիր և այլ գրութիւններ յանձնելով անոնց՝ կը ղրկեն Կ. Պօլիս ի Պատրիարքարան:

Սոյն խնդիրը Շուրայի Տէվլէթի քննութեան յանձնելու խնդրանք Թագրիբ գրուած է, 1777 Բէպիւլ 5 վիլէ 7 և 23 Մայիս 1872 թուականաւ:

Բ. Դոնուր Շուրայի Տէվլէթի յանձնեց զայն ի քննութիւն. սակայն արդիւնքն ի նոյնս Միւթի չիւսէյին էֆէնտի-

ին եղած ըլլալով՝ ասոր համար յատկապէս Պօլիս եկող երկու Մօրնիկցի հայազգիք յուսահատ ետ դարձան:

Սոյն խնդրոյն համար դարձեալ Թագրիբ եղած է, հողային ընդհանուր խնդրոյն Թագրիբին կցորդեալ: (Տէս ի խնդիր 23³):

6. Մշոյ Պէրնաշէն և Խութ և Սասուն և Շատախ անուն գիւղօրէից Բուրգ հարստահարչաց համար Թագրիբ մատուցուած է, 1789 Ռէպիւլ ախրը 77 և 17 Յունիս 1872 թուականաւ:

Արդիւնք մը չէ ունեցած. եւ ինչպէս միւս անգամներ՝ վերջին օրերս ալ յիշեալ հարստահարչաց համար գանգատանք եկած ըլլալով, ուղղակի կարնոյ կուսակալին գրուած է:

7. Խարբերդ գաւառի ներքև Չարսանճագի բոլոր գիւղօրէից ամբողջ արները, խանութները, պարտէզներն, այգիներն ու արտերը մերն է կըսեն Իսհագ Պէյ և ուրիշ մէկ քանի Իսլամ Աղաներ, և կը բռնադատեն գիւղացի Հայերն որ այդ աներուն, խանութներուն, այգիներուն և պարտէզներուն համար վարձք վճարեն, սերմն իրենցմէ առնուն և բերքին կէսն իրենց հատուցանեն: Գիւղացւոց և Իսհագ Պէյին և սորա գործակից Իսլամ Աղաներուն մէջ 15 տարի է ի վեր տեղի գտած այս վէճին համար շատ խնդիրներ մատուցուած է Բ. Իրան և շատ հրամանագրեր առնուած. բայց տեղական կառավարութիւնը միշտ ի նպաստ յիշեալ Պէյին և Աղայից շարժած ըլլալով՝ վերջապէս Բ. Իրանը՝ սոյն հինօրեայ խնդիրը լուծելու և գիւղացւոց թախանձանայն ու աղաղակին վախճան տալու նպատակաւ՝ յատուկ քննիչ մասնաժողով մը կը զրկէ:

Մասնաժողովը կերթայ, կը քննէ և կը վերադառնայ: Մասնաժողովոյ տեղեկագիրն և ուրիշ գրութիւնք և Պատրիարքարանի Թագրիբները Պետական Խորհրդոյ կը յղուին, ուր մանրամասն կերպով խնդիրը նկատողութեան և քննութեան առնուելով՝ Իսհագ Պէյին և միւս Իսլամ Աղայից պահանջմունքն անիրաւ կը դատուի և կորոչուի որ արտերուն և կալուածներուն տէր ճանչուին գիւղացիք, Աղաներուն միջամտութիւնքն արգիլուին և կալուածարեքն յանուն գիւղացւոց արուին: Սոյն որոշումը կայսերական Իրատէոյ կը հաստատուի և գործադրութիւնը տեղական կառավարութեան կը յանձնուի:

Տեղական կառավարութիւնը Պետական Խորհրդոյ այս որոշումն որ Իրատէոյ հաստատուած է՝ կը քննադատէ, արգարութեան և իրաւանց անհամաձայն կը գրտնէ և՛ գործադրութիւնն իր վրայ չառնելով՝ նոր անօրէնութիւն կը խնդրէ տեղեկագրով մը: Այս տեղեկագիրը Պետական Խորհրդոյ ուշադրութեան կը յանձնուի: Նոյն միջոցին Չարսանճագի Իսլամ Աղաներէն երկուքն ալ անձամբ կ. Պօլիս գալով Պետական Խորհրդոյ կը զիմեն:

Պետական Խորհուրդը՝ միայն մէկ կողմը լսելով՝ իր նախորդ որոշումն անբաւական կը գտնէ և՛ առանց անոր Իրատէոյ հաստատուած ըլլալն ի նկատի առնելու՝ կորոչէ որ, տեղական կառավարութեան միջոցաւ ի նորոյ քննութիւն ըլլայ և Իսլամ Աղաներն ու Հայ գիւղացիք ի դատ մանեն. այն պայմանաւ որ արուած որոշումն՝ եթէ երկու կողմն ալ դո՛հ չընէ՝ վերաքննութեան ենթարկի: Սոյն երկրորդ որոշումն՝ որ զնախորդը կը բեկանէ առանց օրինաւոր

դատատանի՝ դարձեալ կայսերական Իրատէոյ կը հաստատուի, և ինչպէս տեղական կառավարութեան նոյնպէս և Պատրիարքարանի կը հաղորդուի:

Չարսանճագւոց թախանձանաց վրայ Պատրիարքարանէն Թագրիբ մատուցուած է, և յայտնելով թէ՛ Պետական Խորհրդոյ վերջին որոշումն այս հինաւուրց խնդրոյն շատ տարիներ ևս ի վնաս Հայ հողագործաց շարունակութեան բաց դուռ թողած պիտի ըլլայ, թէ Իսլամ Աղաներուն բողբոջանաց վրայ՝ առանց միւս կողմը լսելու և ո՞ր կէտին արդարութեան և իրաւանց հակառակ ըլլալն ստուգելու՝ Պետական Խորհրդոյ առաջին որոշումը բեկանելն արդարութեան չը համաձայնիր, և թէ Հայերը չեն համարձակիր այն աղղեցութեան տէր հարուստ Աղաներուն հետ տեղական կառավարութեան առջև ի դատ մտնել, և թէ ժողովուրդը նախօրդ որոշումէն զատ ուրիշ որոշմամբ դո՛հ չըլլար, խնդրուած է որ նոյնը գործադրութեան դրուի: 1789 ձէմագիլ ախրը 17 և 5 Օգոստոս 1872:

Ապարդիւն մնացած է:

Սոյն խնդրոյն վրայ կրկին Թագրիբ եղած է 1797 Ձիլհիճճէ 77 և 8 Յունվար 1876:

Դարձեալ ապարդիւն մնացած է:

8. Խարբերդու Մատէն քաղաքի ճարհաց շինութեան մէջ, շինութեանց պաշտօնեաները ժողովուրդը տարապահակ կը վարեն և գործաւորաց օրականը չեն վճարեր:

Թագրիբ գրուած է 1789 ձէմագիլ ախրը 17 և 5 Օգոստոս 1872:

Մալիքի պաշտօնատան յանձնուած է:

9. Տիգրանակերտի Սէվէրէկ աւանի Հայերը կը գանգատին թէ՛ զինուորական տրոց քառօրդ մասին զեղջն ի գործ չը դրուիր, և մեռնող ու անյայտ եղող անձանց զինուորական տուրքը մընացողներէն կը պահանջուի. և թէ տեղական կառավարութեան պաշտօնեայք կալուածոց արժէքէն խիստ բարձր դիներ որոշելով՝ ըստ այնմ կալուածական տուրք կը պահանջեն, և ճանապարհաց շինութեան մէջ ժողովուրդն օրինաց սահմանած օրէն աւելի կաշխատցնեն:

Թագրիբ եղած է 1789 ձէմագիլ ախրը 10 և 8 Օգոստոս 1872:

Մալիքի պաշտօնատան յանձնուած է:

10. Կարնոյ կուսակալութեան տակ Պայպուրտ աւանի Բումէլի գիւղացի Սուքիասեան Մարթա անուն 14 տարեկան կոյս աղջիկ մը 1872 Մայիսի 13ին Ալիի որդի Սէֆէր անուն Իսլամէ մը կառեւանգուի. բողբոջ և խուզարկութիւնք կը լլան, և ուր ուրեմն աղջիկը կը գտնուի և տեղական կառավարութեան կը ներկայացուի, խոստովանցրնելու համար թէ՛ Իսլամութիւնն համոզմամբ ընդունած է, թէ սչ. վասն զի Իսլամը կը պնդէին թէ Գրիստոնէութիւնն ուրացած էր աղջիկը: Հայ և Յոյն երեւելիներէն Մանուկ, Յովհաննէս, Փիլիպպոս և Փանաեօթ էֆէնտիները կը հրաւիրուին այս քննութեան ներկայ գլուխուելու: Կառավարութեան տպարանքը կը խոսին Իսլամաց Հօճաներն ու մուլեռանդներն և աղջկան ներկայութեանը կը պօռան թէ՛ աղջիկն արդէն Իսլամութիւնն ընդունած է, ինչ հարկ նորէն խօսեցնելու, եթէ, կըսեն, Իսլամ չեմ ըսէ և Գրիստոնէութեան վերադառնայ, զիմիջ գիշատեչ հարկ կը լլայ ըս Շերիի

օրինաց: Տեղւոյն Հաքիմ Էֆէնտիի փոխանորդ Տուրմուշ Էֆէնտի ալ կը ձայնակցի ասոնց և կըսէ՝ այս խնդիրը քաղաքական օրինակ եւ չէ՛նք սեւեռնաբան չէ: Այս և ուրիշ տեսակ սպառնալիքներ կընեն իւր արդիւն և թոյլ չեն տար որ մայրն արդիւն մօտենայ ու հետը խօսի: Արդիւ կը շուարի, կը վախնայ և եղած հարցման պատասխանել կը պարտաւորի թէ՛ ինքն համոզմամբ ընդունած է իսլամութիւնը: Հայերը կը բողոքեն եղած բռնութեան և ճնշման դէմ և կը խնդրեն որ ամեն ազատութեան և ազատութեան միջոցներ արուին, որպէս զի արդիւն ճշմարիտ կամքն ու դաւանութիւնն իմացուի. բայց այս բողոքը լսելի չը լինիր և թշուառ Մարթան բռնութեան ներքև կամուսնացուցուի յիշեալ իսլամ Սէֆէրին հետ:

Հայ արդիւ կը չը կընալով Սէֆէրին հետ կենակցել, ամեն վտանգ աչք կառնու և զիշերանց խոյս տալով իւր մօրը տունը կապատանի: Իւլէմաներն ու Հօճաները վրէժ լուծել կուզեն Քրիստոնէաներէն, ուստի և մունեատիկ կանչել տալով բոլոր իսլամները Մէրքէնները կը հաւաքեն և՛ իսլամում իսկ ընդունող աղջիկը Քրիստոնէայի փախուցեր են ըսելով՝ իսլամ հասարակութիւնը կը զրգուեն: Մէկ երկու հազար իսլամներ սուսերօք և բրօք Հայոց տներուն, խանութներուն վրայ կը յարձակին, աւարառութիւն կընեն, 30 Հայ կը վիրատուեն և Հայերն ահ ու դողի մէջ կը թողուն: Տեղական կառավարութիւնը կարնոյ կուսակալին հեռագրելով վտանգը կիմացնէ, կուսակալը բաւական զինուորներով կը փութայ ի Պայաուրա, քննութիւն կը բանայ, որով արդիւն Քրիստոնէից կողմէ փախցուած չըլլան ու Հայ ժողովրդին երկու

հազար լիբայի մօտ քնաս հասած և 30 Հայերու ալ վիրատուութեամբ ըլլալը կը հաստատուի: 29 սնձինք՝ իբր յանցապարտ՝ ձերբակալուելով կարին կը զըրկուին, ուր ասոնցմէ ոմանց 3 և ոմանց 6 ամիս բանտարկութեան պատիժ կը սահմանուի: Բայց իսլամ հասարակութիւնը զրգուող իւլէմաներուն և Հօճաներուն և մունեատիկի պաշտօն կատարող իսլամին նկատմամբ որ և է պատժոյ անօրէնութիւն չըլլար, որով Պայաուրաի Քրիստոնէից կենաց, ընչից և պատուոյ ապահովութիւնը բոլորովին վրտանդի կենթարկի: Հայոց կրած քնասուց հատուցում ալ չը արուիր:

Թագրիը եղած է պատժական օրինաց արամագրութիւնը ճշգիւ դործադրելու և Հայոց քնասները հատուցանելու խնդրանօք, ի 1779 Բէպիւլ ախրը 1779 և 27 Յուլիս 1872:

Սոյն խնդրոյն վրայ վերստին թագրիը գրուած է, 1779 Բէճէպ 2 և 24 Օգոստոս 1872:

Դարձեալ թագրիը եղած է, 1779 Բամազան 19 և 8 Նոյեմբեր 1872ին:

Պատասխան չը կայ:

11. Սերաստիոյ Գանդալի Եար-Հիսար գիւղին Հայոց հերկած արտերուն մէջ տեղւոյն Միւտիը Ապտ-իւլ-Բահման աղան՝ Ձէրքէզներ բնակեցուցած ըլլալուն համար թագրիը մատուցուած է, 1779 Ծապան 7 և 27 Սեպտեմբեր 1872ին:

Սոյն թագրիը գրուած է Բ. Դուռը:

Նոյն խնդրոյն վրայ վերստին թագրիը եղած է, 1779 Բամազան 19 և 8 Նոյեմբեր 1872:

Անպատասխանի մնացած է:

Իսկ վերջերս՝ այս խնդիրը Պատրիարքարանի թախանձանաց վրայ Բ. Դուռը կազմուած հարստահարութեանց մասնաժողովին նկատողութեան յանձնուցաւ յատկապէս: Սոյն մասնաժողովն՝ յետ ընդ երկար քննութեանց՝ Հայոց իրաւունք ունենալն հաստատեց և Ձէրքէզներն Հայոց մշակած հողերէն հանել առաջարկեց. բայց Շուրայի Տէլլէթն՝ անոր տեղեկագիրը չընդունելով՝ Ձէրքէզներուն Հայոց հողէն դուրս չը հանուին որոշած է, պատճառելով թէ՛ այն հողերը գիւղացւոց ձեռքի կաշտածագրերուն մէջ նշանակուած են աւելի են և Տէրուժեան կը վերաբերին, առանց նկատողութեան առնելու որ՝ Ձէրքէզներուն արուած հողերն Հայոց երկար առնէ ի վեր մշակած տեղերն են, որք ըստ օրինի մշակողաց սեպհականութիւնքն եղած են:

Իսկ Յանձնաժողովոյ միւս առաջարկութիւնն, այն է Գանդալի Միւտիը Ապտ-իւլ-Բահման աղային պաշտօնանկութիւնը, կընդունի Բ. Դուռն և հրահանգ կուտայ Սերաստիոյ կուսակալին որ Ապտ-իւլ-Բահման աղան պաշտօնէ դադրեցնէ և Բ. Դրան կողմէ յանձնարարեալ անձը նոյն պաշտօնին կարգէ: Սերաստիոյ կուսակալ Հաճի Իզլէթ փաշան սոյն հրամանն ի գործ չը դնէր և Բ. Դրան պատասխան կը գրէ որ, եթէ Ապտ-իւլ-Բահման աղա պաշտօնէ հանուի, մեծ հոգեր յառաջ պիտի դան: Բ. Դրան յանձնարարած պաշտօնեայն ալ ուրիշ պաշտօնի մէջ կը հաստատէ:

Գանդալի Միւտիը Ապտ-իւլ-Բահման աղային ըրած անօրէնութիւններն ու կեղեքումները՝ նոյն իսկ անոր որդւոյն Ահմէտ աղային թէ՛ առ Բ. Դուռն եւ թէ՛ առ Պատրիարքարանն քաջած հե-

ռագրութեամբք ալ հաստատուած ըլլալով՝ յատուկ թագրիը Բ. Դրան ուղարկուած յանձնուած է, 1779 Բէճէպ 6 և 14 Յուլիս 1876:

Հեռագիր գարնուած է Բ. Դուռն:

12. Վանայ Նարեկայ վանուց ջաղացքը կը կոխեն Քուրդք, մէջի եղածը կը կողպտեն և ջաղացպանը կսպանեն:

Թագրիը գրուած է, 1779 Բամազան 17 և 1 Նոյեմբեր 1872:

Պատասխան տուած չէ Բ. Դուռը:

13. Էսկիշէհիլի մէջ Քրիստոնէից նոր կալուած ստանալու, անոնց մէջ բնակելու և Եկեղեցի շինելու արգելք կըլան տեղւոյն Մահմետականք:

Թագրիը գրուած է, 1779 Եթիվալ 1 և 27 Նոյեմբեր 1872:

Հրամանագիր գացած է իսթիլամի համար:

Սոյն խնդրոյն համար կրկին թագրիը եղած է, 1779 Մուհարրէմ 17 և 18 Փետրուար 1875:

Կրկին հրամանագիր գացած է իսթիլամի համար:

Դարձեալ թագրիը գրուած է սոյն խնդրոյն համար, 1779 Բէճէպ 19 և 2 Ապրիլ 1876:

Երրորդ անգամ իսթիլամի հրաման գրուած է Բ. Դուռն:

14. Արտաքին գործոց պաշտօնեայ վսեմապատիւ Խալիլ Շէրիֆ փաշայէն ծանուցագիր մ'եկած է, որով Երզնկայի և Քղիի կողմերն եղած հարստահարութեանց անհիմն ըլլալն և նոյն տեղեաց Հայ Առաջնորդներուն զրգուութեամբն այդ մասին գանդատներ յերևան եկած

լինին և Պատրիարքարանին ալ անոնց ձայնակից գտնուիլը դառնութեամբ կը յայտնէր: Ս. Պատրիարք Հայրը հետեւեալ բողոքագիրը մատուցած է Բարձրագատիւ Եպարքոսին:

«Արտաքին գործոց վսեմագատիւ Պաշտօնեայն իր մէկ ծանուցագրով կը յայտնէ թէ՛ Կարնոյ կուսակալութեան ներքեւ գտնուած Քղիի և Երզնկայի կողմերը բնակող Քրիստոնէից Քուրդ Պէյերու կողմէն հարստահարուելուն մասին եղած գանգատներն անհիմն են. թէ Մելքիսեդեկ և Եփրեմ վարդապետներուն խարդաւանանքն է և Քուրդ Պէյերուն դէմ բողոքող մը չը կայ, և թէ՛ տեղի գտած գանգատները կարինէն մինչև Տրապիզոնի ճանապարհի շինութեան համար Քղիէն ուղուած գործաւորները չը տրուելու պատրուակաւ յառաջ եկած են, ինչպէս Կարնոյ կուսակալութեան կողմէ եկած տեղեկագրերէն հասկցուած է, և թէ մեր Պատրիարքարանը խել մը խռովարար անձանց ձայնակից եղած է, ևն. Սոյն ծանուցագրին պատճէնը ներփակեալ մատուցանելով Ձեր Բարձրութեան կը խընդրեմք ուշադրութիւն ընծայելու շնորհ ընել:

«Հարկ չէ բացատրել որ շնորհիւ Օգոստոսիան Կայսեր Հայոց Պատրիարքարանը բարեխնամ կառավարութեան մէկ պաշտօնատեղին է, և ես Ազգիս ընտրութեամբն ու վեհափառ Սուլթանին իրատէօնի հաստատուած եմ Պատրիարքական պաշտօնին մէջ, և Տէրութեան ու Ազգիս մէջ միջնորդ լինելով ինչպէս որ Տէրութեան իրական շահերուն համար աշխատիլ պարտաւորութիւնս է, նոյնպէս ալ Ազգիս հաւատարմութեան և ծառայութեան համար միջնորդ և երաշ-

խաւոր եմ: Հայոց ազգին Պատրիարքութիւնն՝ իւր այս մեծ և նուիրական պարտաւորութեանն համար՝ բարեխնամ կառավարութեան հայրական շնորհացն արժանացած է և Կայսերական կառավարութեան համակրութիւնը դրաւած, զորս կը հաստատեն Պատրիարքարանիս մէջ գտնուած և մեզ պատիւ համարուած Բ. Դրան գրութիւններն:

«Մեր պարտաւորութիւններէն մին ալ, զոր անթերի ի գործ դնել կը փափաքիմք, դաւառաց մէջ՝ հակառակ կամաց բարեխնամ Տէրութեան՝ տեղի գտած զէրժուսները կառավարութեան ուշադրութեանը ներկայացնելով գթութիւն և շնորհ հայցելն է:

«Մեր Օգոստոսիան Սուլթանն, որոյ Տէր Աստուած երկար կեանք շնորհէ, կը փափաքի որ առ հասարակ իւր հպատակները կենաց, պատուոյ և ընչից ապահովութիւն ունենան, և հաւասարապէս իւր կայսերական շնորհքն ու խնամքը վայելեն: Իսկ երբ արգարութեան և հաւասարութեան սկզբանց հակառակ հարստահարութիւնք տեղի կը գտնեն, իմ խեղճ ժողովուրդս, որոյ հովիւն եմ, նախ իւր գաւառին Առաջնորդին կը դիմէ, ցաւերը կը յայտնէ. և երբ Առաջնորդին միջոցաւ իւր ցաւոց դարման չը գտնէր, աղաղակելով և թախանձելով Պատրիարքարան կը դիմէ. Պատրիարքարանս ալ՝ յետ քննելոյ՝ և ըստուղեւոյ՝ Բ. Դրան կը դիմէ, շնորհք և գթութիւն կը խնդրէ:

Արդ Քղիի եւ Երզնկայի կողմերը բնակող մեր ժողովուրդը՝ Քուրդ Պէյերէ և անոնց արբանեակներէն հարստահարուելուն պատճառաւ՝ քանի տարիներէ ի վեր թէ՛ ուղղակի և թէ՛ Պատրիարքարանիս միջոցաւ քանիցս Բ. Դրան դիմած են, և Բ.

Դուռն ալ շարունակ հրամանագրերը զըրկած է: Սակայն ըստ որում հարստահարիչք աղղեցութեան տէր մարդիկ են և դանդաւաներէն շատն ալ կառավարութեան պաշտօնէից վրայ կը ծանրանան, փափաքուած արդիւնքը տեսնուած չէ. վասն զի Բ. Դուռն այն պաշտօնեաներէն բացատրութիւն կուղէ, (խմբիչաւ կրննէ), որոց համար ժողովուրդը գանգատած է:

«Եւ որովհետեւ Օգոստոսիան Սուլթանն իւր արգարատիւրութեամբ կը պահանջէ որ հարստահարութիւնք ջընջուին, և Բ. Դուռն ալ արդէն զիտէ որ՝ Քուրդ Պէյերուն աղղեցութեան տէր ըլլալուն պատճառաւ՝ խեղճ և տկար ժողովուրդը չը համարձակիր ի դատ մըտնել ոչ անոնց հետ և ոչ անոնց արբանեակացը հետ, Բ. Դուռը մինչև ցարդ ի գործ դրած Իսթիլամի եղանակէն դուրս իշխանալայել աղղու միջոց մ'ընտրեց, այսինքն՝ \N\A\A ըէճէպ \A\Թուական կրող հրամանագրով մը հրահանգ տուաւ տեղական կառավարութեան թէ, սրպէս զի ժողովուրդը կատարեալ ազատութեամբ և ապահովապէս ի դատ մանելու կարող ըլլայ, յիշեալ Պէյերն և անոնց արբանեակներն արղեւանաց տակ առնուին, մինչև որ իրենց անպարտութիւնը կամ յանցանքն ըստ օրինի հաստատուի: Սոյն հրամանագրին օրինակն ալ ներփակեալ կը մատուցանեմք Ձեր Բարձրութեան:

«Մինչդեռ Պատրիարքարանս ու Ազգն ուրախացաւ և մխիթարեցաւ թէ այս տնօրէնութեամբ նոյն հարստահարութեանց իսպառ բարձման դարմանն ու միջոցը գտնուած է, տեղական կառավարութիւնը նոյն հրամանագիրը ճշգիւ և անթերի չը գործադրեց և տակաւին

վերջին որոշումը չը տրուած՝ նախատեսուեցաւ որ բողոքող ժողովուրդը զըրպարտիչ պիտի ցուցուէր, և այս կերպով՝ հարստահարութեանց աւելի ոյժ պիտի տրուէր. ուստի զանազան թուականօք թագրիւրներ մատուցանելով իմաց առինք թէ՛ տեղական կառավարութեան դատատանին արղիւնքը գոհացուցիչ չը պիտի լինի, և խնդրեցինք որ յիշեալ հրամանագիրն անթերի գործադրի:

«Բ. Դրան որոշումն ու հրամանագիրն ի գործ չը դնող տեղական կառավարութեան նոր տեղեկագրին վրայ, Արտաքին գործոց վսեմագատիւ Պաշտօնեայն իր ծանուցագրին մէջ Պատրիարքարանիս համար այնպիսի լեզու մը գործածած է, որոյ նմանը չէ տեսնուած. և որ՝ Օսմանեան մեծազօր Տէրութեան հաւատարիմ՝ հպատակ Հայոց Ազգի Պատրիարքարանին պատուոյն դպած և մեծ ցաւ պատճառած է: Երբ վերոյիշեալ եպարքոսական հրամանագրին ներփակեալ պատճէնը կարգալու շնորհ ըլլայ, այն ատեն պիտի հասկցուի որ Պատրիարքարանս խռովարար անձանց ձայնակից գտնուելէ մըքան հեռի է: Ձեր Բարձրութիւնն անտարակոյս հաճութիւն չը պիտի տայ երբէք մեզ ցաւ պատճառող նոյն պարբերութեան:

«Եւ սրպէս զի ապացույցանմբ թէ յիշեալ գանգատներն անհիմն չեն, և թէ տեղական կառավարութիւնը տեղի գտած հարստահարութիւնքը խել մը քաջըրջուքներով ծածկելու և թեթեւեղելու ջանքեր ըրած է, Ղուղուլջանի Գայմազամ Շահ Հիւսէյին Պէյը պաշտօնէ հանելու մասին նախորդ Եպարքոս Բարձրագատիւ Միտհաթ փաշային մէկ հրամանագրին պատճէնն ալ առա ներփակեալ կը մատուցա-

նեմք, որ մեր ըսածները լիովին կարգա-
բացնէ :

«Եւ ըստ որում արդարութիւնը կը պա-
հանջէ որ այս տեսակ հարստահարու-
թիւնք իսպառ բարձուին, և տեղական
կառավարութեան պաշտօնէից՝ հակա-
ռակ բարեխնամ կառավարութեան կա-
մայ, գործած գործերն երևան գան՝ և
յանցապարտն ո՞վ ոք և ըլլայ, թէ կա-
ռավարութեան պաշտօնեայ և թէ Ա-
ռաջնորդ, պատժուի. կը խնդրեմք որ
չնորհ ընէք ասոր քննութեանն համար
Բ. Դուռն յատկապէս խառն մասնաժո-
ղով մը կազմել : »

1777 Չիլիճիճճէ 1 և 18 Յունվար 1873

ՊԱՏՐԻԱՐԻ Կ. ՊՕԼՍՈՅ
ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽՐԻՄԵԱՆ

Անպատասխանի մնացած է :

15. Ղուզուլճանի բռնաւոր վերոյիշ-
եալ Շահ Հիւսէյինի համար հեռեւեալ
թագրիւն եղած է :

«Կարնոյ կուսակալութեան տակ Եր-
զրնկա դաւառի Ղուզուլճանի Գայմա-
գամ Շահ Հիւսէյին Պէյի բռնաւորական
արարքներուն պատճառաւ ճնշեալ եւ
հարստահարեալ աղքատ ժողովուրդը՝
քանի տարիներէ ի վեր թէ՛ Պատրիարքա-
րանիս միջոցաւ և թէ՛ ուղղակի Բ. Դուռը
գիմելով՝ զթուրիւն հայցած և յիշեալ
Գայմագամի պաշտօնանկութիւնն ու
հեռացուցուիլը խնդրած էր: Պետական
Խորհրդոյ Տախիլիյէ Տախիլիսի որոշմամբ
1777 ձէմաղիլ էվլէլ 11 թուականաւ

հրամանագիր մը զրկուած է հեռեւեալ
խմաստով :

«Յիշեալ Գայմագամը Շահ Հիւսէյին
«Օղլու Ալի պէյին որդին է. այս Ալի Պէյը՝
«Տէրսիմի կողմերն աղղեցութիւն և զօ-
«րութիւն գտած ըլլալով՝ խել մը հողե-
«րու պատճառ եղած և իր հարստահա-
«րութեանց պատճառաւ Վիլիին աք-
«սորուած էր. որդին ալ իր հօրն ընթաց-
«քին հեռեւեալ ինչպէս որ ժողովուրդը
«կը նեղէ և կը հարստահարէ, նոյնպէս
«և խօչընդօտ կ'ըլլայ այն կողմերը քա-
«ղաքային վարչութեան և դատական բա-
«րեկարգութեան սահմանուելուն և բա-
«րենորոգմանց ի գործ դրուելուն: Յիշ-
«եալ անձին այս ընթացքն հոշակեալ
«և Բ. Դրան ալ ծանօթ ըլլալով՝ անմի-
«ջապէս պաշտօնէ ձգուի և դատաստանը
«տեսնուելով պարտ ու պատշաճն ի գործ
«դրուի : »

«Սոյն հրամանը՝ Տիվանի Ահքեամի
որոշմամբ՝ 1777 Շահան 10 թուա-
կան հրամանագրով մը կրկնուած է:
Դարձեալ Տիվանի Ահքեամին Մուհաքէ-
մաթ Տախիլիսի որոշմամբ 1777 Ռէճէպ
12 թուականաւ հրամանագիր գացած է,
և անոր պարունակութիւնն ալ 1777
Բամազան 22 թուականաւ հեռագրա-
կան հրամանագրով կրկնուած է. եւ
գործեալ յատկապէս կազմուած յանձ-
նաժողովի մը որոշմամբ 1777. Մուհար-
րէմ 19 թուականաւ հրամանագիր գա-
ցած է. ընդամենը հինգ հրամանագրեր:
Սակայն մէկ կողմէն Շահ Հիւսէյին Պէյ
աղղեցութեան տէր, իսկ հարստահար-
եալ և բողբոջ ժողովուրդն աղքատ և
ընկճեալ լինելով՝ դաւառին մէջ դատ
վարելու անկարող կը գտնուի, ուստի և
մէկ մէկու ետէ զրկուած Եպարքոսա-
կան այնքան աղղու և կտրուկ հրամա-

նագրերն ալ գործադրութիւն չեն դըտ-
ներ, և յիշեալ հարստահարիչ Գայմա-
գամը տակաւին պաշտօնի վրայ կը մնայ
և վրիժառու ոգւով առաւել ևս կը
չարչարէ իրմէ գանգատող հարստահար-
եալները:

«Յիշեալ ժողովրդեան մայրաքա-
ղաքս գանուող հայրենակիցք Պատ-
րիարքարան դալով այս անգամ յայտ-
նեցին թէ՛ յիշեալ բռնաւորին ճիրանե-
րէն ազատելու յոյսերին վերցած է բո-
ւրովին, և խնդրեցին պաղատողին որ
իրենց ապահովութեան համար բարե-
խընամ կառավարութիւնն ուրիշ երկիր
մը ցոյց տայ բնակելու: Քննութեամբ
ալ ստուգուած է թէ՛ Հայ հողագոր-
ծաց հայրենական ստացուածքն եղած
արտերը՝ զորս բազում աշխատութեամբ
մշակած և հերկած է ժողովուրդն, իմ
նախնիքներես ինձ ժառանգորիսն մը-
նացած եմ կ'ըսէ Շահ Հիւսէյին. և որպէս
զի Հայ հողագործք ձեռնիծափ ըլլան
իրենց կալուածական իրաւունքն,
և իր պահանջած ապօրէն տուր-
քերը վճարեն և իր գործոց ու շի-
նութեանց ձրիարար աշխատին, ամեն
հարստահարութիւն ի գործ կը դնէ,
թէ ինքն ուղղակի և թէ իր արբա-
նեկաց և ծառայից ձեռօք:

«Եւ ըստ որում արդարութիւնն ու գը-
թութիւնը կը պահանջեն որ, փափարուած
ապահովութիւնն ու անգործութիւնն
հաստատելու և տեսական ընելու համար,
Բ. Դրան որոշումները պարունակող ներ-
փակեալ հրամանագրաց համաձայն՝ Շահ
Հիւսէյին Պէյն անմիջապէս իւր պաշտօ-
նէն հանուի և հեռացուցուի, և հաւա-
տարիմ Հայ ժողովուրդն անոր հարը-
տահարիչ և կեղեքիչ ճիրաններէն ազա-
տելով ապահովութիւն և անգործու-

թիւն վայելէ, իրաց վիճակը Չեր Բարձ-
րութեան յայտնելով՝ առ այն գլխու-
թիւն և շնորհք կը խնդրեմք:»

1777 ձէմաղիլ էվլէլ 1 և 14 Յունիս
1873:

ՊԱՏՐԻԱՐԻ Կ. ՊՕԼՍՈՅ
ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽՐԻՄԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Սոյն թագրիւրն մէջ յիշուած եպար-
քոսական հինգ հրամանագրաց պատճէն-
ները կը դնեմք աստ :

Ա. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Քղիի և Երզնկայի կողմերը՝ Քրիստոնե-
այ հպատակաց վրայ՝ Քրդաց ի գործ
դրած թշնամական արարքներուն մասին
Հայոց Պատրիարքարանն յատկապէս յայ-
տագիրն և թէ անոր վերաբերեալ թագ-
րիւններուն պատճէնները Պետական Խոր-
հրդոյ որոշմամբ Չեր վսեմութեան
կը հաղորդեմ, առ այն Չեր ուշագրու-
թիւնը հրաւիրելով: Ասոնց ընթացու-
մէն պիտի տեղեկանայ Չեր վսեմու-
թիւնն, որ իր հայրն ու մայրն և կիներն
սպաննող Կիւլլապ Օղլու Աղիզ և Շահ
Հիւսէյին Օղլու Հիւսէյին Պէյ և եղ-
բարքն Իպրահիմ և թիմուր Պէյերն և
ուրիշ անձեր սպաննութիւնք կը գործեն,
ընտանեկան պատուոյ դէմ կը մեղանշեն,
արտեր կայրեն և յափշտակութիւնք կը-
նեն. և թէ՛ այս տեսակ շարունակեալ հա-
րստահարութեամբ՝ հաւատարիմ հպա-

տակաց ապահովութիւնն ու անդորրութիւնը վերցած ըլլալով, խնդրուած է որ ոճրագործներուն մէկ մասը դատաստանի համար հոս բերուին և մէկ մասն ալ այժմէն մէկ մէկ յարմար տեղեր դրկելով հեռացուցուին :

«Մինչդեռ ժողովուրդը կենաց, պատուոյ և ընչից մասին մշտնջենաւոր կերպիւ ապահովութեան ներքե դնել կառավարութեան ամենէն մեծ պարտաւորութիւնն է, և Ձեր կուսակալութեան պէս մասնաւոր կարեւորութիւն ունեցող տեղերը զանազան ազգերէ բաղկացեալ հպատակաց մէջ հայրենակցութեան միութեան կապ գոյացնելու համար հոգ տանիլ անհրաժեշտ է, ընդհակառակն՝ յաւիտենական վէճերու և խռովութեանց առիթ տուող դէպքերու մասին՝ Պատրիարքարանէն դանգատներ կը լըսուին. և մինչդեռ յիշեալ անձերէն Հիւսէյին Պէյին ըմբոստ և հարստահարիչ արարքը կը պատմուի, հարկ չէ բացատրել թէ զինքը Ղուզուլջանի Գայմագամութեան պաշտօնին մէջ պահելով նորա հարստահարութեանց այժ տալը՝ Տէրութեան վրայ ինչ տպաւորութիւններ կընէ: Թէ և այն դէպքերը քննելէ առաջ համոզում չը գոյանար ըսելու թէ՛ անոնք պատմուածին պէս տեղի գտած են, սակայն անուրանալի է որ այնքան սաստիկ բողոք և աղաղակ հարկաւ հիման մը վրայ դրուած կըլլան: Օգոստոսփետր Կայսեր արգարառութիւնն ալ չը ներէր որ մէկն զմիւսը մազիւ չափ հարստահարէ: Ուստի հարկ եղած քննութիւնները կատարելապէս ի գործ դրուելէ ետև՝ յանցապարտից մասին կանոնաց տրամադրութեան փութացումը հաստատապէս կապտուի Ձեր վսեմութեանէն :

«Գալով այդ տրամադրութեանց գործադրութեան եղանակին, յիշեալ անձանց գլխաւորներն ազգեցութիւն և ոյժ գտած Քուրդ Պէյեր լինելով, տկար ժողովուրդն ոչ ասոնց և ոչ արբանեկացը դէմ դատ վարելու չը համարձակիր: Նրմանապէս խիստ հաւանական է որ, ինչպէս փորձերն ալ ցոյց կուտան, այդ Պէյերն իրենց յանցանքը ծածկելու կամ թեթեւցնելու համար ապօրէն միջոցներու գիմնն. ուստի յիշեալ Հիւսէյին Պէյը Ղուզուլջանի Գայմագամութեան պաշտօնէն հանելով՝ ուրիշ արժանաւոր մէկը կարգուի, և արգարախոհ պաշտօնեայ մը դրկուի այն կողմերը: յիշեալ Պէյերն ու իրենց արբանեակներն ալ արգելանաց տակ դրուին, մինչև որ անպարտ կամ յանցապարտ ըլլալին ըստ կանոնի ըստուգուի: Եւ ամեն ապահովութիւն տալով հրատարակուի թէ՛ ո՛ր ասոնց դէմ բողոք ունի, ներկայանայ համարձակ և հաստատէ:

«Արդ կը յանձնարարեմք որ փոյթ տանիք՝ ասոնք կատարելէ ետև՝ յերեւան գալիք ամբաստանողներն ու անոնց բողոքները տեղական դատարանին մէջ պարագայիւքը ըսելով՝ երկու կողմն ամենայն նրբութեամբ դատել. նոյնպէս և այն տեսակ ոճիրներու մասին՝ որոց համար անձնապէս ամբաստանող չը կայ, կառավարութիւնը դատախազ կանգնեցընելով՝ դատաստան ընէք, և ապա խընդիրը կուսակալութեան կեդրոնին դատարանաց քննութեանէն ալ անցընելով, պէտք եղած գործողութեանց և օրինաց գործադրութեանն համար տեղեկագիրը շուտով հոս դրկէք: Վերջապէս ժողովրդեան անդորրութիւնն ու ապահովութիւնը կատարելապէս հաստատելով՝ այս տեսակ դանգատանաց

մէկ մ'ալ տեղի չը տրուելու կերպիւ արդար և ազդու միջոցներ ձեռք առնուք : »

ՂԱԼ ձէմագիւլ էվվէլ Կ

ԱՍԼԻ

Բ. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Քղիի և Երզնկայի գաւառները բնակող Հայերուն խել մը Պէյերէ հարստահարեալ ըլլալէն տեղի գտած դանգատանաց մասին՝ հարկ եղած քննութիւնն ու դատաստանն ընել յանձնարարուած էր արդէն Ձեր վսեմութեան, ՂԱԼ ձէմագիւլ էվվէլ Կ թուական գրութեամբ :

«Բողոքարկու ժողովրդեան Պօլիս գըսնուող հայրենակիցք ալ յիշեալ Պէյերուն հետ ի դատ մանելու համար այդ կողմը գալու մտադրութիւն յայտնելով՝ խնդրած են որ իրենց համար ալ ըստ նախորդ յանձնարարութեան, արգարութիւնն ի գործ դրուի և պարտ ու պատշաճ տնօրինութիւնն ըլլայ :

«Ուստի ներկայիւս կը յանձնարարեմք որ ըստ այնմ զարժանն տնօրինելով՝ օրինաց առ այն տրամադրութեանց հետ արդիւնքը տեղեկագրելու ջանք և շնորհ ընէք : »

ՂԱԼ Շապան Կ

ՄԱՀՄՈՒՏ ՆԵՏԻՄ

Գ. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Ղուզուլջանի Գայմագամ Հիւսէյին Պէյի նկատմամբ Ձեր վսեմութեան դը-

րութիւնն ու անոր յարակից տեղեկագիրն ստացանք. որով կը յայտնէք թէ՛ յիշեալ Հիւսէյին Պէյի դէմ յանուն ժողովրդեան դանգատող Գարա Հիւսէյին Օղլու Մէհմէտ և Կիւճէնկլի Մէհմէտ Աղաներուն՝ նոյն իսկ իրենց խոստովանութեամբն հաստատուած է որ, ասոնց դանգատանքն անձնական հակառակութեան արդիւնք են. և թէ՛ ոչ մասմատական վեց ամբաստանողներէն չորս անձին յառաջ բերած հողային խնդրոյն մէջ յիշեալ Պէյն իրաւունք ըստացեր է միւս երկուքին ամբաստանութիւններն ալ յիշեալ Պէյին վերաբերութիւն չունին եղեր. և թէ՛ հետեւաբար սրոյուեր է յիշեալ երկու Մէհմէտ Աղաներն ու ասոնց հետ միացողներն՝ անհիմն ամբաստանութիւններ ըրած ըլլալուն համար՝ իրենց հայրենիքէն հեռացնել :

«Այս գրութիւնները Տիփանը Ահքեամբը Ատլիէի յանձնելով՝ տեղեկագիր մ'առնուած է. որոյ իմաստն է, «Յիշեալ Հիւսէյին Պէյը՝ Տէրօիմի կողմերն ազգեցութիւն և զօրութիւն ստանալով՝ կառավարութեան շատ հոգեր պատճառած և ասկից յառաջ վիտին արսորուող Շահ Հիւսէյին Օղլու Ալի Պէյին «որդին ըլլալով, հռչակուած է որ՝ ժամանակէ մ'ի վեր հօրը ընթացքին հետեւութեամբ ժողովրդեան վրայ տեսակ «տեսակ հարստահարութիւններ կը գործէ, և նոյն տեղերը քաղաքային վարչութեան և դատական բարեկարգութեան հաստատուելուն արդեւ կըլլայ : »

«Հայոց Պատրիարքարանը շարունակ կը դանգատի և ոմանք ալ կը յայտնեն թէ, յիշեալ Պէյին հարստահարութիւնքն եթէ տակալին շարունակին, նոյն տեղեաց Քրիստոնեայք պիտի ստիպուին իրենց հայրենիքը թողուլ և դաղթել :

«Մինչդեռ Բ. Դոնէն ազգու կերպիւ ազգարարութիւններ և յանձնարարութիւններ եղած են Ձեր կուսակալութեան որ յիշեալ Պէյն իր ամբաստանողաց հետ դատաստանի ենթարկի, որպէս զի թէ անհատից թէ ընդհանրութեան իրաւունքը տեղը բերուի, սակայն փափաքուած արդիւնքը չէ գոյացած ցարդ: Այս անգամ ալ իմաց կը տրուի Ձեր կողմէն թէ՛ ամբաստանողք իրենց ամբաստանութիւնները չը կրցին հաստատել, և թէ՛ յիշեալ Պէյնը բոլորովին անպարտ ելնելով՝ հարկ կըլլայ ամբաստանող մահմետական և ոչ-մահմետականներէն զոմանս աքսորել:»

«Բայց ըստ որում առանց պատժական օրինաց համաձայնեցնելու մարդ պատժել այն ատեն կըլլայ, երբ քաղաքական կամ վարչական բացառիկ և ստիպող պարագայ մ'երեւան դայ, հետեւաբար այս տեսակ անհատական խնդրոց մէջ ամբաստանողաց մասին այդ կերպով վարուիլն ոչ օրինաց և ոչ արդարութեան կը համաձայնի: Ասկից զատ՝ եթէ յիշեալ անձերն իրենց ամբաստանութիւնքն հաստատած չըլլալուն համար աքսորանաց պատժոյ ենթարկին, շատ դէշ կըլլայ վախճանն. և յիշեալ Պէյն պատճառ արուած կը լինի իւր հանրածանօթ չարիքը բազմապատկելու, մանաւանդ երբ իւր արդի պաշտօնին մէջ մնայ: Իսկ եթէ նոյն կողմերէն վերցուի յիշեալ Պէյնը, ժողովրդեան գանգատանք վերջ պիտի գտնեն և Տէրութեան լերանց շրջակայքն անդորրութիւն հաստատելու արգելք պիտի դիւրանան:»

«Ուստի, մինչև որ յիշեալ Պէյն ընթացից և արարելից վրայ կատարեալ վստահութիւն գայ կառավարութեան, նոյն վիճակէն հեռի ուրիշ քաղաքի մը

Գայմադամութեան պաշտօնին դնէք զանի, առանց թոյլ տալու որ իւր հայրենիքը վերադառնայ: Իսկ վերոյիշեալ անձանց համար պատիժ տնօրինելն անընդունելի է առաջի օրինաց:»

«Արդ՝ ներկայիւս կը յանձնարարեմք Ձեր վսեմութեան որ նոյն տեղեկագրին համաձայն պարտուպատշաճը տնօրինելու ջանադիր գտնուիք:»

1789 Րէճէպ 12

ՄԻՏ ՀՍԹ

Գ. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Տիվանք Ա.Տ.քեամը Ատլիյէի որոշմամբ 1789 Րէճէպ 12 թուագրեալ հրամանագրով յանձնարարուած էր որ, Ղուզուլջանի Գայմադամ Շահ Հիւսէյին Օղլուն իր պժգալի արարքներուն համար՝ պաշտօնէն հանուի և հեռացուցուի: Սակայն ժողովուրդը կը բողբէ թէ՛ ոչ միայն այս տնօրէնութիւնը դործադրուած չէ, այլ և յիշեալ Պէյն իր հարըստահարութիւնքը բազմապատկած է:»

«Ուստի՝ Մուհաքէմաթ Տաիրէսի որոշմամբ այս անգամ ևս կը յանձնարարեմ որ՝ անմիջապէս յիշեալ հրամանագրերը դործադրելու և արդիւնքն հեռագրով իմացնելու փոյթ տանիք:»

1789 Րամազան 22

ՄԷ ՀԵՄՄԷՏ ՐԻԻՇՏԻ

Ն. ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

«Երզնկայի Ղուզուլջան աւանի Գայմադամ Հիւսէյին Պէյնի ապօրէն ընթացից և ժողովրդեան հասուցած չարեայ պատ-

ճառաւ՝ յանուն ժողովրդին նորա պաշտօնանկութիւնը խնդրուած է, հանրագրով և մասնաւոր գրութեամբ: Ասոնց պարունակած խնդրոյն նայելով՝ ինչպէս որ յիշեալ Պէյնն ընթացքն իրեն յանձնուած պաշտօնին տեսչութիւնը չը պիտի ապահովէ, նոյնպէս ալ իրեն բնիկ ըլլալուն պատճառաւ՝ նոյն Գայմադամութեան պաշտօնին մէջ մնալն անպատշաճ պիտի ըլլայ:»

«Հետեւաբար՝ այս խնդրոյն համար կարգեալ յատուկ մասնաժողովը յայտագրած ըլլալով թէ՛ նոյն Պէյն անմիջապէս պաշտօնէ դադարեցնելով, դատաստանի ենթարկելու համար, կուսակալութեան կեդրոնատեղին բերել պէտք է. և թէ կեդրոնին մասնաւոր արձանագրութեանց մէջ վարքերնին նշանակեալ անձերէն արժանաւոր մէկն՝ եթէ կայ՝ նոյն Գայմադամութեան պաշտօնին կարգել, և եթէ՛ յարմար մարդ չը կայ՝ ասկից մէկը զրկելու համար հոս իմաց տալ հարկ է, վերոյիշեալ գրութիւնները ներփակեալ Ձեր վսեմութեան զրկելով, կը յանձնարարեմք որ ըստ այնմ պարտուպատշաճն ի գործ դնելու հոգ տանիք:»

1790 Մուհարրէմ 19

ՀԻԻՍԷՅԻՆ ԱՎՆԻ

Սոյն հրամանագրաց վրայ յիշեալ Հիւսէյին Պէյն ցարդ Ղուզուլջանի Գայմադամութեան պաշտօնը կը վարէ:

16. Վանայ Հոգւոց Վանուց կողոպտուելուն վրայ թագրիր մատուցեալ է, 1790 ձէմազիլ էվլէլ 27 և 9 Յուլիս 1873:

Անպատասխանի մնացած է:

17. Սերաստիոյ մէջ Պապիկ անուն Հայ մը Մահմետական կրօնքը կընդունի և իւր աղջիկը հետ կը տանի. աղջիկն ըստ որում խեղահաս՝ կը փախչի Հայոց վանքը կապաստանի:

Իսլամք՝ պնդելով թէ աղջիկը տաճկացած հօրը քով պէտք է մնայ, վանքը կը կոխեն և աղջիկը բռնի կը յափըշտակեն:

Թագրիր գրուած է, 1790 Շապան 1 և 18 Սեպտեմբեր 1873:

Բ. Դոնն հրաման կընէ որ՝ նախ աղջիկը կրօնափոխ հօրն յանձնուի եւ ապա խնդրոյն քննութեան ձեռնարկուի:

Աղջիկը կրօնափոխ հօրը քովէն առնելով մօրն յանձնելու համար կրկին թագրիր գրուած է, 1790 Շէվվալ 12 և 22 Նոյեմբեր 1873:

Անպատասխանի մնացած է:

Սոյն խնդրոյն համար վերստին թագրիր գրուած է, 1791 Րէպիւլախըր 21 և 25 Մայիս 1874:

Իսթիլամի հրամանագիր զրկուած է:

Իարձեալ թագրիր եղած է 1791 Շապան 17 և 11 Սեպտեմբեր 1874:

Իսթիլամի հրամանագիրը կրկնուած է, Հուսկ ուրեմն երեք տարի վերջն՝ անցեալ ամիս՝ աղջիկն յանձնուած է մօրը:

18. Մշոյ Մօսկան աւանի գիւղորէից Հայ բնակչաց Գրդերէն կրած հարըստահարութեանց մասին թագրիր գրուած է, ի միասին մատուցանելով՝ Գրդաց մէկ տարուան մէջ Հայերէն ըրած

յափշտակութեանց ցուցակը: (1) 179. Շապան 11 և 21 Սեպտեմբեր 1873:

Արձանագրութիւնք որ եւ է արդիւնք ցոյց չեն տար:

19. Պիթլիղի Բէսան-տէրէի Մէհմէտ Պէյ իր 12 զաւակներով և աղգականներով նոյն տեղերու 32 գիւղօրէից վերայ ամեն տեսակ հարստահարութիւն կը գործէ: Ժողովրդեան բողոքը տեղական կառավարութեան անլսելի մնալով, Իսլամք և Հայք ի միասին՝ յատուկ բողոքագրով կը դիմեն ի Պատրիարքարան Հայոց:

Թագրիւր գրուած է, 179. Ձիւգատտէ 78 և 5 Յունուար 1874:

Հրամանագիր գացած է:

20. Տիգրանակերտի Սպահերա աւանի գիւղերն հարստահարող Քրդաց զըլ-խաւորներէն Ապտի Պէյը՝ Միւտիրութեան պաշտօն վարելով իր արքանեակ ու աղգականներէն Մահմուտի, Շէրիֆի, Խուրշիտի եւ այլոց միջոցաւ ժողովուրդը կը կեղեքէ. արտ, հող, անասուն կը

յափշտակէ: Ասոնցմէ զառ՝ Հուսպ գիւղի գերեզմանատան մէջ գանուող Հայոց Եկեղեցին կը գրաւէ, կը քանդէ և իրեն բնակութեան տուն շինել կուտայ: Նմանապէս էրուն աւանի գիւղերը բնակող Օսման, Իսմայիլ, Շէրիֆ, Մուսա, Մահմուտ, Տէրվիշ, Թէլի, Խուրսէնճիլի Հասան, Մահմուտ և Մէվլա Օղլու անուանեալ Պէյերը նոյն աւանի ժողովուրդը կը հարստահարեն:

Հարստահարեալք՝ աղքատ և անպաշտպան ըլլալով՝ տեղական կառավարութեան դիմելու և յիշեալ հարստահարչաց դէմ բողոքելու չեն համարձակիր:

Ժողովրդեան վիճակն ապահովելու և գերեզմանատան գրաւեալ Եկեղեցին Հայոց յանձնելու խնդրանք՝ Թագրիւր գրուած է, 179 Սէֆէր 78 և 30 Մարտ 1874:

Բ. Դուռն հրամանագիր զրկած է:

21. Մշոյ Աղբիւրիկ վանքէն կէս ժամ հեռի Մահպուլպանկ գիւղը բնակող Սատուցի Քրդերն յիշեալ վանքը կ'երթան, կ'ուտեն, կը խմեն և ամեն տարի՝ իբր

տուրք՝ վանքէն 400 զուրուշ, 4 կով, 20 ոչխար, 4 պաթման ծխախոտ, 4 պաթման խղ և 5 զրիւ ցորեան կառնուն բռնի: Եթէ վանքը զանաք չը հատուցանէ, Միաբանութիւնն ու Հայերը մեծ վտանգի կ'ենթարկին:

Թագրիւր գրուած է, 179 Ռէպիւլ 78 և 25 Ապրիլ 1874:

Բ. Դուռն հրամանագիր առնուած է:

22. Վանայ Շատախ գաւառի գիւղօրէից արտերուն նկատմամբ՝ Աղթամարայ Կաթողիկոսական Տեղապահ Յակոբ Արքեպիսկոպոսի և Վանայ Պատրիարքական Փոխանորդ Աղուանեան Գրիգորիս Վարդապետի գրութիւնք կը յայտնեն թէ՛ ամեն առեսն որ Վանայ գաւառն օրինաց դործագրութեան անվոյթ եւ ժողովուրդը պաշտպանելու անհոգ կառավարիչներ ունեցեր է, Քուրդ Պէյերը՝ Թանդիմաթի հաստատութեան առաջ իրենց վարած բռնական իշխանութիւնը վերստին ձեռք առած են, չարչարելով հարստահարելով զՀայերն որ ըստ առաջնոյն տուրք վճարեն իրենց. Եկեղեցիներ քանդած են, ողջութիւններ ըրած են, արմտեաց դէղեր այրած են. Շատախու բնակիչներէն Մ. Մանուկ և Սարգիս և Աղիլ և Դուլէ, և Մուսկավայ գիւղացի Կարապետ և Ճիճանցի Արքաճամ և Աղբուս գիւղացի Մուրատ անուն Հայերն և զուրիչներ սպաննած են. Շատախու գիւղերէն Խալիֆօ, Շեղճանց, Մարցեղ, Փանկոն, Պարագանտ և Ճիճան անուն վեց գիւղօրէից բնակիչները վանելով նոյն տեղուանքն ամբողջովին իւրացուցած են. ինչպէս և միւս երկրաստան գիւղօրէից արտերն իրենց վերագրելով՝ Հայոց սեպհականութեան

իրաւունքը կը ժխտեն: Հայ ժողովուրդը տեղական իշխանութեան դիմած և պաշտպանութիւն խնդրած ըլլալով, տեղական իշխանութիւնն Աղապէյ և Բարսեղեան Մկրտիչ անուն անձերը քննիչ կը զրկէ հան, 1872 թուականին: Քննիչը ստուգելով Քրդաց ապօրէն և բռնաւորական ընթացքն ու Հայ ժողովրդեան կրած տառապանքն, ըստ այնմ կը տեղեկագրեն տեղական իշխանութեան, առաջարկելով որ Քրդերը զսպելու համար ազգու միջոցներ ձեռք առնուին:

Յաճորդ տարին, այն է 1873ին, Հաճի Խոյրահիմ Չատէ Բէշիա Էֆէնտին Շատախ կը զրկուի, Թափույի օրինաց դործագրութեան համար: Այս պաշտօնեայն նոյն գիւղօրէից մշակեալ հողերուն ամենէն ընտիր և բարերեր մասը Քուրդ Պէյերուն վրայ կը գրէ գաղտագողի: Սոյն նենգութիւնն երեան կ'երէ, և գիւղացիներէն երկու հարիւր անձինք Վան երթալով բողոք կը բառնան առ տեղական իշխանութիւնն, և տաճկերէն հանրագիր մ'ալ կը զրկեն ի Պատրիարքարան: Բ. Դրան մատուցանելի:

Թագրիւր գրուած է, 179 Ռէճէպ 8 և 9 Օգոստոս 1874, միասին մատուցանելով վերոյիշեալ հանրագիրը:

Անպատասխանի մնացած է:

1874 Գեկտեմբեր 23 թուականաւ Վանայ Առաջնորդական Փոխանորդ Թագէտ Վարդապետէն եկած գրութիւնն ալ կը յայտնէ թէ՛ տեղական իշխանութեան յիշեալ գիւղօրէից հինգ հարիւր կտոր հողերն Հայ գիւղացուց սեպհականութիւնը ճանչելուն և այնպէս արձանագրելով ձեռքերնին Թափույի կալուածագրեր տալուն վրայ՝ Քուրդ Պէյերը

(1) ԱՀՍՈՍԻԿ ՅԻՇԵԱԼ ՅՈՒՅՈՎԸ

Գիւղ	Ոչխար	Կարմիր Կտաւ	Դրամ	Հագուստ		Արմտիր և ուտեստ	
				—	Կտոր	—	Պամման
Մէսժօ	30 հատ	28 Թօփ	3000	դրշ.	—	400	»
Քեանլօ	56 »	63 »	5850	»	—	»	»
Բաշաղ	100 »	30 »	4000	»	20	»	250 »
Էսէնքունար	50 »	40 »	7000	»	30	»	300 »
Խօր	15 »	15 »	2000	»	—	»	250 »
Մէրէտաղ	13 »	15 »	1300	»	13	»	150 »
Գազախ	15 »	15 »	4500	»	—	»	100 »
Հօրսէնկ	12 »	25 »	2500	»	10	»	100 »
Մէզօզ	25 »	15 »	3500	»	10	»	200 »
Բերուժգ	15 »	— »	1500	»	8	»	— »
Քարք	— »	— »	2000	»	—	»	200 »
Գօրֆօ	115 »	— »	11260	»	30	»	— »
Մարգօրգ	39 »	15 »	1800	»	—	»	— »
Խամպէլ	— »	— »	2120	»	—	»	— »
Գովսի	44 »	— »	720	»	—	»	— »
Բարէլին	150 »	— »	800	»	—	»	22 »
Ձէվար	120 »	— »	—	»	—	»	— »

կառուցելու զայն քանի որ ինչպէս իւրաքանչիւր եւ թափույի կալուածագիր ձեռք բերելէ յուսակաւոր ըլլալով, Հայերը սեպհակա-նութեան իրաւունքէ ձեռնմաք ընելու նպատակաւ՝ ասոնց գիւղերուն վրայ յարձակելու են, ասոնի չափ դիւզերու ոչխարաց գոմեր, խոտի դէզերն այրեր եւ այլ բազում փաստուեր եւ սպառնալիք ըրեր են: Նոյն գրութիւնը կը յարէ թէ՛ յիշեալ հարստահարութեանց հեղինակները Կիրվան Աշիրէթի կոչուած ցեղէն Մէհմէտ-Ալի, Շէրիֆ եւ Օսման Աղաներն են:

Կարնոյ կուսակալութեան նամակ զըրուած է Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ, 1797 Մուհարրէմ 10. եւ 5 Փետրուար 1875 թուականաւ:

Յիշեալ Առաջնորդական Փոխանորդը 26 Փետրուար 1875 թուականաւ կը գրէ թէ՛ Վանայ Վսեմափայլ Կառավարիչը շատ հոգ եւ խնամք կը տանի Հայոց իրաւանց պաշտպանութեան, բայց Բրդեքը նենդութիւն խորհելէ եւ Հայերը սեպհակաւորութեան իրաւունքէ զրկելու համար միջոցներ մտածելէ ետ չեն կեցած:

Ս. Պատրիարք Հայրն՝ այս տեղեկութեան վրայ՝ գոհունակութեան նամակ գրած է առ Վսեմապատիւ Կառավարիչն Վանայ, 1797 Բէպիւլ ախրը 74 եւ 21 Մայիս 1875:

23. Հայ հողագործաց Հայաստանի մէջ հողատէր ըլլալու խնդրոյն վրայ՝ հետեւեալ թագրիքը մատուցուած է:

«Օսմանեան Մեծազօր Տէրութեան հովանոցն ներքեւ գտնուող Հայ Ազգին մեծագոյն մասն՝ Ասիական թուրքաստանի մէջ կը բնակի, եւ մեծաւ մասամբ

հողագործութեամբ կը բաղի: Սակայն ասոնց բազում աշխատութեամբ եւ նեղութեամբ մշակած եւ բեղմնաւորած արտերը՝ Բուրդ Պէյեր եւ Խալամ Աղաներ իրենց Օճալէք ըրած եւ իւրացուցած են, որք կը ջանան զրկել մեր ազգայիններն իրենց բացարձակ իրաւունքէն. զիւղացի ժողովրդեան քրտամբք արտադրեալ բերքն՝ որ հաղիւ ասոնց ընտանեաց ապրուստին կը բաւէ, կը կիսեն եւ բռնի կը յափշտակեն: Հողագործը՝ չը կընալով տալ ասոնց ուղածն՝ ամեն հարստահարութիւն կը կրէ, անտանելի թշուառութեան կենթարկի եւ անկարող կը դառնայ իւր օրապահիլը ճարելու եւ արքունի տուրքը վճարելու. հուսկ ուրեմն կատիպուի ընտանիքը թողուլ, արտը ձգել եւ Պօլիս կամ ուրիշ տեղեր տարիներով գեղերիլ, եւ այնու՝ ներկայն ու սպառնալիք բոլորովին վտանգել: Այս վիճակը պատճառ եղած է ահա որ Ասիոյ շատ մը բարեբեր հողերն անմըշակ մնան եւ Տէրութեան գանձը մեծապէս փլուսի:

«Երբ թանգիմաթի հաստատութենէն առաջ Ասիոյ շատ մը նահանգները, գաւառներն ու գիւղերն անկանոն եւ ապօրէն կերպով կը կառավարուէին, խել մը Բուրդ Պէյեր եւ Աղաներ՝ իրենց զօրութեան եւ ազդեցութեան շնորհիւ՝ արտերն, այգիներն ու պարտէզներն իւրացընելով Եւրոպայէ, Օճալէք ըրած եւ ազբաւ գիւղացիները պարզապէս իրենց ստրուկն համարած էին: Սակայն թանգիմաթի հաստատութեամբն այդ կարգի Պէյերն ու Աղաներն հնօրանութեան տակ աւանդեցան. հողերն ու արտերը հողագործ զիւղացուց յանձնելու համար յատուկ կանոններ եւ հրահանգներ հրատարակուեցան: Գիւ-

ղացիները բռնաւորաց ճիրաններէն եւ գերութեան կապերէն փրկելու արձակելու համար՝ բարեխնամ կառավարութիւնն ամեն ջանք եւ խնամք ի գործ դրաւ. սակայն տեղական պաշտօնէից ոմանց անտարբերութեան եւ անհողութեան պատճառաւ՝ դեռ եւս դադրած ու արգիլուած չեն այն միջամտութիւնք եւ բռնաբարութիւնք, որք Ասիոյ շատ տեղեր յիշեալ Պէյերուն եւ Աղաներուն կողմէ տեղի կուենան, Հայոց արտերուն ու հողերուն սեպհակաւորութեան մասին: Հետեւապէս հողագործ ժողովուրդն անոնց անիրաւ պահանջմանց եւ հարստահարութեանց ներքեւ ճնշեալ վիճակը վիճակին մօտեցած է. եւ հողագործութիւնն ընդհանրապէս յետնեալ վիճակի մէջ մնալով, Տէրութեան գանձուն ինչպէս եւ ժողովրդեան փլուստ անտահման չափու հասած է:

«Եւ թէպէտ՝ հարստահարեալ եւ ճնշեալ ժողովրդեան վիճակը բարւոքելու եւ անոնց հողերուն ու արտերուն նկատմամբ եղած բռնաբարութեանց վերջ դնելու մասին՝ թէ՛ Պատրիարքարանիս եւ թէ՛ զրկեալ ժողովրդեան մատուցած խնդրանայ վրայ Բ. Գուռն հրամանագրերը ուղղած է առ տեղական կառավարութիւնս, սակայն տեղական իշխանութեանց պաշտօնեայք կարեւորութիւն տալով Պէյերուն եւ Աղաներուն անհիմն առարկութեանց, որք կը պնդեն թէ այն արտերն ու հողերն իրենց սեպհակաւորութիւնքն եղած լինին, առանց մանրակրկիտ քննութեան մանելու՝ ըստ այնմ՝ կը տեղեկագրեն Բ. Գրան. որով գանդատներն սր որ էին, հոն կը մնան միշտ:

«Հարկ չէ բացատրել որ երկրին ու Հայրենեաց բարգաւաճման միջոցներէն

մին ալ՝ եւ թերեւ առաջինը՝ հողագործութիւնն ըլլալով, մինչդեռ սորա զարգացման ու յառաջդիմութեան մասին այնքան ջանք եւ փոյթ կը տանի կառավարութիւնը, ընդհակառակն՝ հողագործութեամբ պարապող մեր ասիական հաւատարիմ ժողովրդեան մեծագոյն մասն յուսահատական վիճակի մէջ ինկած է, վերոյիշեալ պատճառներով: Այսու ամենայնիւ հաստատապէս կը հաւատամք որ բարեխնամ կառավարութիւնն իւր գթութեան եւ շնորհաց ակնարկը պիտի դարձնէ անոնց վրայ:

«Եւ որպէս զի Ասիոյ մէջ հողագործութիւնը զարգանայ եւ հողագործն անգործ ու հանգիստ վիճակ ունենայ, հարկ անհրաժեշտ է որ՝ անոր սեպհակաւորութեան իրաւանց ոչ ոք միջամտէ, ինչպէս հարկ է որ՝ արա չունեցող հողագործն ալ իր անձին սեպհական արտ ու հող ունենայ յատուկ: Բայց դառնաւորապէս պաշտօնեայք այս բանին բնակարեւորութիւն չըտալով, ոչ աղքատ ժողովրդին ազաւանքն ու թախանձանքը դադրած է, եւ ոչ ալ այս մասին ձեռք առնուած միջոցներէն ակնկալեալ արգիւնքը դոյացած:

«Եւ որովհետեւ Տէրութեան փառքը կը պահանջէ որ այս զեղծումը ջնջուի, ի բարւոքումն հողագործ ժողովրդեան վիճակին, եթէ Բ. Գուռն խառն մասնաժողով մը կազմէ, եւ զայն ի մօտոյ տեղեկանալու եւ պարտապատշաճն առաջարկելու պաշտօնով՝ Ասիա զրկելու չնօրհ ընէ, անուրանալի է որ աղքատ ժողովուրդը Պէյերու եւ Աղաներու գեթութեան կապէն կազատի, անգործ ու խաղաղ կեանք կը վարէ, եւ հողագործութիւնը բաղձուցեալ աստիճանին հասնելով՝ արքունի գանձուն եւ ժողովրդ-

դեան մեծապէս օգտակար կը դառնայ:

« Հետեւաբար առ այս Չեր դժուր թիւնն ու չնորհը խնդրելով մնամք են.

1791 Ռէճէպ 72 և 24 Օգոստոս 1874:

ՊՍՏՐԻՍՐՔ Կ. ՊՕԼՍՈՅ ՆԵՐԱԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ա.ԶԳՍՅԻՆ ՎՍՐՉՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Սոյն խնդրոյն համար Բ. Դրան Պատասխանագիրը:

« Ստանալով Չեր Սրբազնութեան այն թագրերն որով կը յայանէիք թէ Ասիոյ կողմերը բնակող Հայոց մշակած հողերն ազդեցութեան տէր ոմանք յափշտակած և անոնց տիրապետած ըլլալով, Հայ ժողովուրդն իր արգար իրաւունքէն զրկուած է, և թէ այս վիճակը բարեօրէն և ժողովրդեան անգորութիւնն ապահովելու մասին Բ. Դրան հրամանները՝ տեղական կառավարութեան պաշտօնէից անձեռնհասութեան պատճառաւ՝ ապարդիւն մնայած են. ինչպէս և կը խնդրէիք որ զանգատանաց առիթ առող խնդրոյն քննութեան համար խառն մասնաժողով մը կազմուի և Ասիա դրկուի, յիշեալ թագրերը Պետական Խորհրդոյ յանձնեցինք:

« Պետական Խորհուրդն իր մէկ տեղեկագրով կը յայտնէ թէ՛ կայսերական կառավարութիւնն հաստատապէս կը պահանջէ որ առ հասարակ Տէրութեան

հպատակաց օրինական իրաւունքները պաշտպանուին, և երբ սե է անձի ասոր հակառակ վարմունքն ստուգուի, այնպիսոյն յանցանաց աստիճանին համեմատ պատիժ տրուի: Սակայն անձերն ու տեղերը ցոյց չը տրուած՝ ընդհանուր առմամբ տեղի դատած գանդատանաց մասին քննութիւն ընելու և միջոց խորհելու համար յատուկ մասնաժողով կազմելն անպատշաճ կը դատէ: Հետեւաբար կը ծանուցանէ որ, յետ քննութեան յանցաւորաց մասին պարտուպատշաճը անօրինութեամբ համար, Չեր Սրբազնութիւնը կը պարտաւորի յայտնել և ճշգրէլ թէ՛ Ասիոյ որ կողմերն և ազդեցութեան տէր որ անձերէն և որոնց մասին ի՞նչ տեսակ հարստահարութիւնք տեղի ունեցած են:

« Ուստի կը խնդրեմք որ այս մասին պարտապատշաճը կատարել հաճիք: »

1791 Րամազան 11 և 9 Հոկտեմբեր 1874:

(Ստորագրութիւն)

Ա.Ա.ՐԻՖԻ

(Պաշտօնայ արտաքին գործոց)

Բ. Դրան սոյն պատասխանագրոյն վրայ Պատրիարքարանի թագրերն:

« Ասիոյ հողային խնդրոյն նկատմամբ Չեր Բարձրութեան պատասխանագիրն ստանալու պատիւն ունեցանք:

« Մինչև ցարդ Պատրիարքարանս հառած գրութիւններէն քաղելով, Չեր բարձր հրամանին համաձայն ներփակեալ կը մատուցանեմք Ասիական Թուրքիոյ բնակիչ մերազնեից մէջէն այն անձանց ցուցակն որոց ստացուածքը շատ մ'ազդեցութեան տէր մարդոց կողմէ գրաւեալ լինելով, հողի և արաի

կարօտ մնայած են իրենք և պարզապէս սարկութեան մասնուած (1):

« Աւելորդ է կրկնել որ Ասիոյ մէջ խել մը Պէյեր ու Աղաներ, օգուտ քաղելով ժողովրդեան տկարութենէն, աղիտութենէն և հետեւաբար Տէրութեան կանոնաց անտեղեակ լինելէն, ինչպէս և քաջալերուելով պաշտօնէից ոմանց ան-

(1) Ա.ՀԱՒԱՍԻԿ ՅԵՇԵԱԼ ՅՈՒՑԱԿԸ

ԿՍՐՆՈՅ ԿՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Վան գաւառի գիւղեր.

1 Աստուածածին անուն գիւղի արտերը՝ Բրդաց Շիվէ ցեղէն Սատօնք Օղլու Հաճի Մուսթաֆա եւ Տուփէպի Գարիլ գրաւած են:

2 Ճանիկ գիւղի Կէօլէր ըսուած հողերն ու ջուրն եւ Տէրէպէկ գիւղի հողերն ու մարգերը՝ Տէրէպէկից Մահմուտը գրաւած է:

Գալաճօխ գիւղի հողերը՝ Բրդաց Շիվէ ցեղին Պէյերը գրաւած են:

Կէպէկիկ գիւղի արտերը՝ Թօփճու Չատէ Սէլիմ Աղան գրաւած է:

Լիմ գիւղի արտերը՝ Թաթար Խան Օղլուները,

Հաշպիշատ գիւղի հողերը՝ Ճամուճի Օղլու Նիւման Աղան,

Քարգալան գիւղի հողերը՝ Պէյզատէ Օղլու Եուսուֆ Խան եւ եղբարքն,

Ալուր գիւղի մարգերն՝ Այանս գիւղացի Իսլամները,

Կտուց Անապատի Վանուց հողերուն մէկ մասը՝ Մօլլա Շէյխ Գասըմի որդի Մուսթաֆան,

Չօպան Օղլու գիւղի հողերը՝ մօտակայ գիւղերը բնակող Բրդերը,

Փարուզ գիւղի հողերը՝ Պէյզատէ Մահմուտ եւ Ահմէտ Աղաներն,

Անգլ գիւղի հողերուն մէկ մասն՝ Արտամէացի Իսլամներն,

հողութենէն, յաջողեր են մէկ մէկ միջոցաւ արտերն իրենց վրայ թափու ընել տալ: Իսկ այն Պէյերն ու Աղաներն որք տակաւին յաջողած չեն մի և նոյն նըպատակին հասնելու, ամեն ներդրութիւն եւ բռնութիւն ի գործ կը դնեն. բռնի սերմ կուտան հողագործին և անոր քրտամբն ու աշխատութեամբ գո-

Պըլթէնց գիւղի հողերն՝ Ապտուլահ Պէյ եւ ընկերքն,

Հարճ գիւղի հողերը՝ Չափուշար Քեահեասի Մէհմէտ Աղան,

Կիմ գիւղի հողերուն մէկ մասն՝ Արտամէացի Պայրամ Աղա եւ ընկերքն,

Հարէմիլ եւ Հանգըլտանց գիւղերու հողերը՝ Վանեցի մէկ քանի Իսլամներ,

Աստուածաշն գիւղի հողերը՝ նոյն գիւղացի Բրդերն,

Գուրուսալ գիւղի եւ Ս. Խաչ Վանուց հողերը՝ Վանեցի Թիմուր Օղլու Եուսուֆ եւ Թահիր Պէյերն,

Նորչէն գիւղի հողերը՝ Շիվէ ցեղէն Գօլօ եւ Պօթի անուն Բրդերն,

Մուսերաթ գիւղի արտերը՝ Վանեցի Ատուշէն եւ Մահմուտ Էֆէնտիներն,

Սթգուշալ գիւղի հողերը՝ Վանեցի Ճամուճի Ահմէտ Էֆէնտին,

Վանայ Պաշ-Գալէ աւանին եւ Հէրէսան, Պ. գ եւ Հասպուտան անուն գիւղերէից հողերը՝ տեղւոյն Շէյխերն ու Պէյերը, ԳՐԱՒԱՑ ԵՆ:

Վանայ Խօշապ աւանի գիւղեր

Միրափօ գիւղի հողերը՝ Վանեցի Թիմուր Չատէ Հասան եւ Ղալիպ Պէյերն,

Չինիս գիւղի հողերը՝ Վանեցի Մուսթաֆա Էֆէնտին,

Խաչ գիւղի հողերը՝ Շէմէկ ցեղէն մէկ քանի Բրդեր,

Գաս գիւղի հողերուն մէկ մասը գրացի Բրդերն, եւ մէկ մասն ալ Խօշապի Բրդերը,

Կեանկվար գիւղի հողերն՝ Աղճազալէցի Տիրպազ Աղա եւ ընկերքը, ԳՐԱՒԱՑ ԵՆ:

յայտած արդեանց՝ արքունի տասանորդը վճարուելէ ետեւ՝ կէսն և երբեմն ալ աւելին իրենք կառնուն, կամ ծանր վարձքեր կը պահանջեն հողագործէն և բռնաբար կստանան. որով աղքատ հողագործը կը թշուառանայ, հողագործութիւնը կը յետնի և հայրենեաց ու գանձուն մեծ վնաս կը բերէ :

Վանայ նորոգ առան

Բիրպէտէլաթ, Գօզմէսի եւ Էքպի գիւղերու հողերն՝ Էօմէր Աղայի որդիք Եագուպ, Բէլ-Մէհմէտ եւ Ալի-Մէհմէտ Աղաները գրաւած են :

Շամօնիս գիւղի հողերն՝ Օսման Աղայի որդիքն ու ազգականքը :

Ալզան գիւղի հողերը՝ Թահիր Աղան :

Ազսին եւ Արազ գիւղերու Բրդերն ալ չըջակայ գիւղորէից Հայերը վանելով եւ ցրուելով՝ սոցա հողերն իւրացուցած են :

Վանայ Պերիտ առան

Ատղավ գիւղի հողերը, մինչդեռ Թափույի Սէնէտով գիւղացուց անուան գարձած են, վանեցի թիմուր Օղլու Ղալիսլ եւ Հասան Պէյերը գրաւած են :

Պէրկէր գիւղի հողերն՝ Իպիշ եւ Խըզըր Պէյերը :

Ս. Թաղէս անուն գիւղին հողերուն մէկ մասը՝ Շիվէ ցեղէն Բուրդ Հաճի Միրզան :

Վանայ Էրսիշ առան

Սուկան գիւղի հողերը՝ Հաճի Շիվազ եւ Տէրվիշ Աղաները,

Մանափանք գիւղի հողերը՝ Սիւլէյման Էֆէնտի եւ Ալի Պէյ,

Պայի գիւղի հողերը՝ Մահմուտի, Սիրմէ եւ Ատամանցի Բրդեր,

Մաճառ գիւղի հողերն՝ Հայտէրանցի Բըրդերը,

Ազի գիւղի արտերը՝ Սիւլէյման Պէյի որդիքը,

« Սոյն բազմազան փեմակին վերջ դրնելու համար հարկ է որ՝ մեր ասիական հողագործ աղգայիններն իրենց բաւական ըլլալու չափով սեպհական հող ունենան, և միանգամայն աղքեցութեան տէր մարդոց միջամտութենէն բոլորովին ազատ մնան, որպէս զի իրենց կացութիւնը բարւոքի և ապահովի :

Ագրան գիւղի հողերը՝ Հայտէրանցի Մուսթաֆան,

Փիւր-Էօմէր գիւղի հողերը՝ Մուսթաֆա Աղայի որդի թիմուր Աղան,

Գրագում գիւղի հողերը՝ Թօփալ թիմուր եւ Գօլօզ Պէյի որդիքը,

Գըզըլ-Բիլիսէ գիւղի հողերը՝ Պարկիրցի Սիւլէյման Պէյը,

Քիւչիւք գիւղի Խան Վարդան եւ Բիր-Գամէշ ըսուած մարգագետինները՝ Խըզըր եւ Իպիլ Պէյերը,

Չրագլը գիւղի մարգագետինը՝ Հայտարանցի Թօփալ Հիւսէյին Աղան, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ :

Վանայ Դոսոլ առան

Գօտօլ գիւղի հողերն՝ Ահմէտ Աղա եւ Եզբայըր,

Կիրլէվօկ գիւղի հողերը՝ ձէնտակցի Մըզտէ եւ ընկերքը,

Ախօրիկ գիւղի հողերը՝ Թագօ Աղասի Սաատի եւ Եղբարքը, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ :

Շէրէնճան եւ ձըլճըլիկ գիւղերու արտերը՝ Շէքաքցի Բրդերը գրաւած եւ Հայերն անկից վանած են :

Վանայ Շասախ առան

Խարանապագան, Խօմար եւ Կաճիթ գիւղերուն հողերը՝ Կիրվանցի Մէհմէտ Աղան,

Հինանս եւ ձիթուկ գիւղերու հողերը՝ Շահին Աղայի որդի Մուսթաֆան,

Տիջասպար գիւղի հողերն՝ Օսման Աղան, Սօզանց գիւղի հողերն՝ Ալի եւ Ապտի Աղաները,

Պօլօս, Հալկանս եւ Ջիլանս գիւղերու

« Ըստ որում այս անօրէնութեանց գործադրութիւնը Բ. Դրան ի գործ դրնելիք միջոյններէն և բարձր սրշումէն կախումն ունի, և ըստ որում քաջայոյս եմք որ կայտերական կառավարութիւնն ամեն տեղ և ամեն պարագայի մէջ աղքատ Ժողովուրդը ճնշումէ և զրկումէ պիտի պահպանէ իւր գլխութեամբ,

հողերն՝ Եագուպ եւ Բէլ-Մէհմէտ Աղաները, Սէվրէք գիւղի հողերը՝ Պաղտաշ Աղան, Պաղի գիւղի հողերը՝ Շէրիֆ Աղան, Կիվրէշ գիւղի հողերը՝ Շահին եւ Մուսթաֆա Աղաները, Պաղօնջ Մէլլուա գիւղի հողերը՝ Բէլ Մէհմէտ Աղան, Էրիբում գիւղի հողերն՝ Ապտի աղան, Շահրուր գիւղի հողերը՝ Գորունտատցի Շէյխ Ապտ-Իւ-Րահման Աղան, Բէֆարիշ եւ Հարհարիշ գիւղերու հողերը՝ Սիւլփարի Շէրիֆ Աղան, Վերին Տարօնց եւ Վարի Տարօնց գիւղերու հողերը՝ Շէմի ցեղէն Բրդեր, Գարա-Տէրէ Ս. Աստուածածին վանուց հողերը՝ Տուտէր եւ Միրան ցեղերէն Բրդեր, Գօր եւ Շիրազ գիւղորէից հողերը՝ Նուհ Պէյի որդիքը, Վախրօֆ գիւղի հողերը՝ Շահպազ եւ Մուսթաֆա Աղաները, Հագրօզ գիւղի հողերը՝ Թահիր եւ Սաատէթաին Աղաները, Հարէմչատ գիւղի հողերը՝ Միրան ցեղի Բուրդ Աղաները, Ծագիկայ վանք գիւղի հողերը՝ Շահին Աղայի որդի Մուսթաֆա Աղան, Չախ գիւղի հողերը՝ Փայտալ Աղան, Մուսիկեպէն եւ Հոգիս գիւղերուն հողերը՝ Լօրանտալտցի Շէյխ Ապտուլլահը, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ :

Մարտէխ գիւղն՝ Հայոց Եկեղեցեաւն Հանդերձ՝ Կիրվանցի Մէհմէտ Աղան գրաւած եւ գիւղացի Հայերը ցրուած է :

Տուտեր ցեղի Բրդերն ալ Շահալքըսուած արգելեալ տուրքը կառնուն Շէյտան գիւղէն :

կրկին անգամ կը դիմեմք և կաղաչեմք որ սոյն խնդրոյն համար խառն մասնաժողով մը կազմուի և Ասիա զրկուի :»
 1721 Չիլէիճճէ Կ և 3 Յունուար 1875.

ՊԱՏՐԻԱՐԻ Կ. ՊՕԼՍՈՅ
 ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Վանայ Մօֆս առան

Սօրս գիւղի արտերը՝ Մօլլա Ապտէլաին Աղան,

Գօմէր գիւղի արտերը՝ Մօլլա Շէրիֆ եւ իւր ազգականները,

Կիտրիզ գիւղի հողերն՝ Ալի, Մօլլա Մուսա, Եուսուֆ եւ Իպրահիմ Աղաները,

Միր գիւղի հողերն՝ Իպրահիմ եւ Խալիլ Աղաները,

Սիւ գիւղի հողերն՝ Էօմէր, Հիսէնուպ, Տէրվիշ եւ Շախի Պէյերը,

Սաքսի գիւղի հողերն՝ Եուսուֆ Աղան, Պերտէնուտ գիւղի հողերը՝ Նասր Պէյի որդի Խալիլ Պէյ եւ Եղբարքն,

Նազլէվան գիւղի հողերն՝ Արվանտցի Մօլլա Ֆէյիմ,

Միրականց գիւղի արտերը՝ Մօլլա Շէրիֆ, Մօլլա Ալի եւ սորա Եղբարքը,

Միպկանս գիւղի հողերն՝ Ապտիլ Խաֆուր, Հիսէնօզ եւ Ջիլնէլ Բրդերը,

Հաղին, Հիսիւսաբուր, Փէտատեղ, Ասիսէնչա, Լիւլնս, Ղայթանս եւ Հարրիզ գիւղորէից եւ Ամենաիրկիշ վանուց հողերն՝ Ապտուլլահ Պէյ եւ Եղբարքն,

Ատիճանս գիւղի հողերը՝ Խուրլիս եւ Միրհալատի որդիքը,

Նորատանս գիւղի հողերն՝ Ապտուլլահ Պէյ եւ Խան Մահմուտի որդի Եուսուֆ Պէյը,

Մօքս քաղաքի Տէրիթ Մահալէ անուան եալ հողերն՝ Ապտուլլահ Պէյ, Եղբարքն ու ազգականքը,

Լիճան գիւղի եւ Փշալանուց արտերը՝ Մալիկ Պէյը,

Սիկանց գիւղի հողերը՝ Բէթմէր Պէյի որ-

33

Պատրիարքարանի առաջարկութեան համեմատ՝ յատկապէս հողային խնդրոյն համար Տիվանը Հիւսիսայնը խառն Մանածոգորով մը կազմուած է, որ իր տեղեկագիրը մատուցած է Բարձրապատիւ Եպարքոսին: Սոյն Մանածոգորով վերջին օրերս նիստ ընելէ դադարած է:

24. Չնքուշի վանուց արտերն իբր

գիւր եւ Պատոյի եղբարքը,
Գինեկանց գիւղի հողերը՝ Տէրվիչ եւ Պէհ-րան Պէյերը,
Բաթ գիւղի հողերը՝ Խալիս եւ Պէհրան Պէյերն ու Մօլլա Ապպարը,
Պուլէնց գիւղի հողերը՝ Մօլլա—Ֆէհիմ,
Մէհմէտ—Մէյիս եւ Եուսուֆ Պէյերը,
Վանկիկ գիւղի հողերը՝ Պէհրան Պէյը,
Սէպրան գիւղի Ս. Կարապետ վանուց հողերը՝ Չէյնիլ Պէյի որդիքը,
Գօճօզի եւ Կիճա գիւղօրէից եւ Ս. Մանուկ վանուց հողերը՝ Տինիս գիւղացի Լիվան եւ Ապտիւլ—Ղաֆուր Բուրդերը,
Հաթանս գիւղի հողերը՝ Կիրան եւ Մէհմէտ Բուրդերը,
Ազրակ եւ Տրամազ գիւղօրէից արտերը՝ Ապտիւլ—Ղաֆուր եւ Համտան Բուրդերը,
Չարթանս գիւղի հողերը՝ Իսմայիլ Աղայի որդիք Կիվանթ եւ Կիպրան Աղաները,
Հոլմազաց գիւղի հողերը՝ Շէրիֆ Պէյը,
Մազնի գիւղի հողերը՝ Սէլիմ Աղայի որդիքը,
Կօմանս գիւղի հողերը՝ Տինիս գիւղացի Կիվանդ եւ Կիրան Բուրդերը,
Քըրտօս գիւղի արտերը՝ Մօլլա Ֆէհիմ եւ Շէյխ Թահիր եւ Չօրաու,
Քարթանս գիւղի հողերն՝ Ապտալ Պէյ եւ Եղբարքը,
Հօրանդ գիւղի հողերը՝ Պէհրան Պէյ եւ Քէմիթեր պէյի որդիքը,
Կեապէ եւ Նանինս վանուց հողերը՝ Տինիս գիւղացի Կիվանդ եւ Կիրան եւ Ապտիւլ—Ղաֆուր եւ Միրանցի Աղաները, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ,
Սոյն աւանի Բուրդ Պէյերը գիւղացի Հայերն իրենց մէջ իբրեւ գերի կը վաճառեն:

Ֆահլէ— Ըր ծախուելու խնդրանօք թագրիւր եղած է, 1747 Սէֆէր 27 և 19 Մարտ 1875:

Պատասխան տուած է Բ. Դուռը թէ՛ յիշեալ արտերը Պաղտասար վարդապետի մահուամբ Ֆահլէ— Եղած ըլլալով, զանոնք ծախելու հրաման տրուած է տեղական կառավարութեան:

Վանայ Կարխառ աւան

Կիճի, Միճկանս, Մելիք, Խիրօրօնս եւ Տափ գիւղօրէից հողերը՝ Տուտէր ցեղի Աղաները,
Չախօս գիւղի հողերն ալ՝ Ալիբան ցեղի Աղաները գրուած են:

Վանայ Կարխառ աւան

Տէվէ—Պոյնու Ս. Յարութիւն վանուց հողերն՝ Հինցի Բուրդերը,
Ս. Թովմա վանուց հողերը՝ Տախմանցի Օսման ու ազգականքը,
Ինզակ գիւղի հողերը՝ Մօլլա Տէրվիչ որդիքը,
Շաուվան գիւղի հողերը՝ Տախմանցի Բուրդերը,
Հաղօն գիւղի հողերն՝ Հլյնցի Բուրդերը,
Պէտականց գիւղի հողերը՝ Ֆէթթահ Պէյ եւ ազգականքը,
Վերին Սարա գիւղի հողերը՝ Տուտէրցի Աղաները, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ:

Վանայ Ուսան աւան

Ագ—Մանասթըր եւ Ս. Նշան վանօրէից հողերը՝ Սէլիմ Պէյ եւ Հասան Աղան ու որդիքը,
Հայո վանուց հողերն՝ Ոստանցի Բուրդերը,
Պէլէնս գիւղի հողերն՝ Ապտուլլահ եւ Սէլիմ Պէյերը ու իրենց որդիքը,
Հարիրէն եւ Չարթանց գիւղերու հողերը՝ Խան Մահմուտի որդիքը,
Պօղանիս գիւղի հողերը՝ Մէհմէտ եւ Էղէպչէր Աղաները, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ:

Ասոր դէմ բողոքելով, եւ հաստատելով թէ՛ նոյն արտերն յիշեալ վարդապետին անձնական ստացուածքը չեն, այլ վանքին սեպհականութիւնքն են, սլատասխան գրուած է Պատրիարքարանէն եւ քանիցս կրկնուած. սակայն վճռական արդիւնք մ'ունեցած չէ տակաւին. միայն ծախելու հրամանն ի գործ դրուած չէ:

Մշոյ գաւառ

Գարսօ գիւղի Հայոց հողերն՝ Ալաման ցեղէն մի քանի Բուրդեր՝ գրուած եւ կերպիւ մ'իրենց անուան թափու ընել տուեր են:
Ս. Յովնանէս վանուց հողերը՝ նմանապէս Ալաման ցեղէն մի քանի Բուրդեր գրուած են,
Մօրնինկ գիւղի հողերը՝ Մշոյ Միւֆթի Հիւսէյին Էֆէնտին գրուած է:

Երզնկա գաւառի Քոյս աւան

Ալթուն Հիւսէյին գիւղի հողերը՝ Ղուզուլչանի Գայմագամ Շահ Հիւսէյին Օղլու Հիւսէյին Պէյը գրուած է:
Շէն գիւղի հողերը՝ Մէհմէտ Պէյի որդի Խանայիլ Պէյ եւ Եղբայրը գրուած են:

Գօզս աւան

Գօճա Ուշաղը ցեղէն Մաքսուտ Թոռնու Մաքսուտ Աղան՝ մի քանի տարի առաջ Պրաստիգ գիւղի հողերը կերպիւ մ'իր վրայ գրել տալու եւ թափույի Սէնէտ առնելու կը յաջողի:
Հաղթօգ գիւղի արտերուն մէկ մասն ալ Գօճա Ուշաղի ցեղէն Գօճա Օղլու Մուսթաֆան կը յաջողի իւր վրայ թափու ընել տալ, եւ ի վերջոյ՝ գիւղին բոլոր հողերն իմն են ըսելով գիւղացի Հայերը կը նեղէ:
Թէքլէ գիւղին բոլոր արտերը՝ Ֆէհրատ Օղլու Գահրաման Աղան կերպիւ մ'իր վրայ թափու ընել տուած է:
Կեապիլիկ գիւղի հողերը՝ Գօճա Օղլու Մուսթաֆան իր վրայ թափու ընել տուած է:
Էքրէք գիւղի հողերուն կէսէն աւելին՝ Գահ-

25. Տիգրանակերտի նահանգին մէջ քանի մը բռնաւոր Տէրէպէյիներու կողմանէ տեղի գտած սոսկալի հարստահարութեանց և զեղծմանց մասին թագրիւր մատուցուեցաւ, 1747 Ռէպիւլ ախըր 4 և 3 Մայիս 1875:

Բ. Դուռը Սամի Պէյը քննիչ զրկեց. Յանցանքին ստուգուած յիշեալ Տէ-

րաման Օղլու Գահրաման եւ իւր թոռը Տիաու գրուած են:

Մշոյ Պիքիզ աւան

Պօր եւ Կամախ գիւղերու հողերը՝ Պիթիլիկ Միւֆթի Շէյխ Ահմէտ Էֆէնտի,
Քէմանճար, Կեապիկ, Հօր, Նեստուս եւ Ղարպ գիւղերու արտերը՝ Քէսանցի Մէհմէտ Պէյ եւ Խիզանցի Շէյխ Ճէլալէտտին,
Սէմուրէ գիւղի հողերը՝ Հալիթ Պէյ եւ Եղբարքը, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ:
Սուրօվանք գիւղը Մէհմէտ Պէյ եւ սորա ազգականքն ու Շէյխ Ճէլալէտտին իրենց սեպհականելով՝ Հայ ժողովուրդն անկից վաներ, ցրուեր են:

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ԿՈՒՍՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Տիգրանակերտ քաղաքէն երկու ժամ հեռի Սաթը գիւղի Աղային՝ Շէյխ Չառտէ Մէհմէտ Պէյին՝ աղջիկը Միւսթէհա Հանըմ, նոյն գիւղի հողերն ու ջուրը՝ հօրմէս ինձ ժառանգութիւն մնացած է ըսելով՝ յաջողեր է իւր վրայ գրել տալ եւ թափույի Սէնէտ առնուլ:

Մըդերդա Խիզան գաւառի մէջ Սպահնաւս աւան

Պուրուզ գիւղի հողերը՝ Մօլլա Ալի, Մօլլա Պէրօ եւ Գալհօ անուն անձերը,
Ճանժվան գիւղի հողերն՝ Ապտի Պէյ, Ապտիլրահման, Օսման եւ Խօմէր Աղաներ,
Սօքար եւ վերին Կօսէնս գիւղերու հողերը՝ Ապտի եւ Միրզա Պէյերն ու Հասան Աղա,

բէպէյիները՝ Գննիչ Սամի Պէյի անօրէնութեամբ Տիգրանակերտ բերուած և սոյն քաղքին մէջ մնալինն օրոշուած էր: Բայց Սամի Պէյի Տիգրանակերտէն մեկնելուն վրայ՝ այս յանցապարաներն ալ ազատութիւն գտնելով տեղերնին դարձան:

Ասոր վրայ գարձեալ Թագրիբ գրուե-

վարի Կօտէնս գիւղի հողերը՝ Զօհրապ և Էօմէր Աղաներ,

Ներքան գիւղի հողերն՝ Էօմէր Աղա,

Պաղունէր և Իրուն և Պագէնս գիւղօրէից հողերն Ապտի Պէյ,

Պազօնս գիւղի Ս. Աստուածածին վանուց հողերն՝ Իսրահիմ Աղա,

Լիվար, Տաղ, Քեչիս, Տօսու, Թալաս, Էրքին, Տանիս, Մատ, Մատատաշտ, Զիսին, Սօրօնս, Էրէնճիկ, Խիլէնս, Վերին Հարօն, վարի Հարօն, Խէվիթ, Իսթապօղանս, Պատէրանանս և Տաղօս գիւղօրէից և Կարավազ Ս. Գէորգ վանուց հողերն՝ Ապտի Պէյ և ազգականքը,

Գափլաս գիւղի հողերն՝ Ալջի որդիքն ու ընկերքը, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ:

Տիգրանակերտս Կարիստ Աղիխա առան

Օրիս, Խնձորտ, Հալիս, Զիքօր և Փիրիօս գիւղերուն հողերը՝ Սայիտ Պէյի որդիքն ու Ալբաքանցի Էօմէր Աղա և սորա ազգականքը,

Հուրանս գիւղի հողերն ալ՝ Խօրտուրցի Մուրատ և Մելիք Աղայի որդիքն ու ազգականքը ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ:

Նեմրան առան

Գօնիս գիւղի հողերն՝ Ալբաքան ցեղէն Նէճիպ Աղայի որդիք,

Կեափրէնս գիւղի հողերը՝ Գափաս Աղա, Մօզ գիւղի հողերը՝ Տուտէրցի և Նէմրանցի Աղաներ,

Շէն-Աղբիւր գիւղի հողերն՝ Օսման և Զօրապ Աղաներ ու Շէրիֆ Աղայի որդիք,

ցաւ 1797 ձէմաղիլ ախըր 19 և 29 Յունիս 1876:

Այս Թագրիբը Միզաքքէրէի ձեռով գրուած եւ Ս. Պատրիարք Հայրն անձամբ մատուցած է Բարձրապատիւ Եպարքոսին: Այսու ամենայնիւ նոյն բանաւորներէն անուանին Ֆէթթաճ Պէյ Տիգրանակերտի Սըզերդ գաւառը կը գտնուի ցայսօր:

Նիճա գիւղի հողերը՝ Գասըմ Աղա և Նէմրանցի Աղաներ,

Հափտանս գիւղի հողերն՝ Ալբաքանցի Զօրապ, Մահմուտ և Շահպաղ Աղաներ,

Օֆ գիւղի հողերը՝ Շահպաղ և Նէճիպ Աղաներ,

Գիթանս գիւղի հողերը՝ Մուրատ և Միրզա և Նէճիպ Աղայի որդիք,

Շէյիս գիւղի հողերը՝ Կիրուքանցի Մօլլա Մէհմէտ և Ալբաքանցի Աղաներ,

Ապարանից գիւղի հողերն և Ս. Խաչ վանքըն Օսման Աղա և Տուտէրցի Աղաներ,

Պարկանս գիւղի հողերն՝ Ատեանցի և Ալբաքանցի Աղաներ,

Գեարնար, Չախվազ և Հէրամուս գիւղօրէից հողերն՝ Ալբաքանցի Աղաներ,

Հէրատ գիւղի հողերը՝ Նէմրանցի Միրզա Աղան և Տուտէրցի Աղաներ,

Տերէք գիւղի վանքն ու հողերն՝ Ալբաքանցի Աղաներ,

Տէվան գիւղի հողերը՝ Զօհրապ Աղա և Պէրվազի Աղաներ, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ:

Խիզան առան

Խարիսոս գիւղի արտերը՝ Մօլլա Մէհմէտ, Մալիճ պէյ, Գաքվանցի Շահին Աղա, Մօլլա Պէրօ և ասոր ընկերքը,

Խազի գիւղի հողերը՝ Պիլքանցի Մօլլա Ապտիւրահմանի որդիքն ու Նէճիմ, Խալիլ, Բիւսթէմ և Ճաֆէր անուն Բուրդեր, Մահմուտէնց գիւղի հողերն՝ Ապահերացի Բուրդեր,

Գասիբ և Պէսօնց գիւղի հողերը՝ Բեռնաչէն գիւղացի Գալօ, Հասան, Մուսա, Մօլլա Ալի,

26. Կարնոյ մէջ Բահրէեէէէէ կատարուած միջոցին երբ կարգն ազգային Եկեղեցւոյ և դպրոցաց կալուածներուն կու գայ, էմլարի պաշտօնեայն չուղէր զանոնք իբր ազգային կալուած արձանագրել, և կառարկէ թէ՛ այս եղանակովարուելու արածութիւն և հրահանգ չունենալով՝ իւր պարտքն է մէն մի կալ-

նէճիմ և Թօլցի ու Պիլիանցի Մօլլա Ապտիւրահմանի որդիք,

Պրօշէնց գիւղի հողերը՝ Մօլլա Ալի, Մօլլա Պէրօ, Գայրօսցի Էնտէլիզա, Կաքվանցի Ֆախի Էօմէր, և Գալցի, Ալի ու Բըշէցի Թարօյի որդիք,

Կարս գիւղի հողերը՝ Պիլքան գիւղացի Նէճիպ Աղան, Մօլլա Ապտիւրահմանի որդիքն և Բեռնաչէն գիւղացի Մուսան ու Բըշ գիւղացի Բուրդեր,

Տի գիւղի հողերը՝ Ճաֆէր և Մալքէշցի Մօլլա Օսման,

Աղօնս և Նորչէն գիւղերուն հողերը՝ Մօլլա Մէհմէտ և ընկերքը,

Աղօր գիւղի հողերը՝ Խալիլ Աղա և Թարօյի որդիք,

Նամ և Խաղօս և Պախօր գիւղերուն հողերը՝ Դիշցի, Գապրօսցի և Քիլիւրանցի Բուրդեր,

Վերին Պախօր և Գատինօղի գիւղերու հողերը մօտակայ գիւղօրէից Բուրդեր,

Բասէտ գիւղի հողերն՝ Ալբաքանցի Բուրդեր,

Աօրի և Աօրվարէրթակ գիւղերուն արտերըն և Ս. Աստուածածնաց վանքը Սպահերացի Ապտի պէյ և Ալբաքանցի Բուրդեր,

Շէն գիւղի հողերն՝ Ապտուլլահ, Ֆարիզ և Խըզըր Աղաներն ու Գուլբի գիւղացի Մէհմէտ-Ալիճանի որդիք,

Խարիթ գիւղի հողերը՝ Գուլբիցի Մուհիէտտին և Մօլլա Պէքիբ և Մէյիտ Աղաներ, Վերին Գարս, ստորին Գարս, Պրօնս և Պապին գիւղօրէից հողերը՝ Մալքէշցի Օսման, Թիբօ Օսման և սորա ընկերքը,

Լի և Հուրճուզ գիւղերուն հողերը՝ Մալ-

ուածի կենդանի տէրը գտնել, և անօր սեպհականութեան իրաւունքն ստուգել վերջն ըստ այնմ արձանագրել. իսկ երբ անձնաւորեալ տէր չունենայ՝ իբր հանգնել:

Թագրիբ գրուած է Պատրիարքարանէն առ Բ. Դուռն, 1797 Ռէպիւլախըր 10 և 9 Մայիս 1875 թուա-

դէշցի Միմէ, Գախրօսու Մահմուտօ, Շիրազցի Մահմուտօ, Պիզանցի Մօլլա, Կիվէրանցի Չօմա և այլք, ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ:

Այս վերջինները Շիրազցի Հայերը գիւղէն վանած են:

Ճիհանկիր, Շահին, Էօմէր և իւր ընկերքը՝ Կակվանից գիւղէն Հայերն հեռացնելով՝ ամբողջ գիւղն ու արտերը գրաւած են:

Բեռնաչէնցի Բուրդերն՝ Իստին գիւղի Հայերը հալածելով՝ սոյն գիւղն իրենց ձեռքն անցուցած են բոլորովին:

Խիզանցի Շէյիս ձէլալտարին՝ Բէթամ և Խաչկանց գիւղերու Հայերն հալածելով՝ նոյն տեղեաց տիրապետած է:

Մալքէշցի Բուրդերը՝ Գամլանս գիւղը գրաւելով՝ Հայերն անկից դուրս վանած են:

Հեռուն առան

Սիլվերէկ, Չօմ, Պօմ, Հախվազ, Ղանսիկ, Հալին, Սոյրօս, Հալբճա և Մէզրաս անուն գիւղերը գրաւած են՝ Հէրուցի Զարիճ, Մուսա, Ֆէթթաճ և Օսման Պէյերն ու ազգականքը:

Սըղերդու գաւառ

Սիլվան առանի գիւղօրէից արտերը՝ Սըզերդու նախօրդ Միլթէսարըք ձէմիլ Փաշան գրաւելու ելած է. նմանապէս չըջակաց գիւղերն ալ Ապտիւր-Ֆէթթաճ, Եուսուֆ և Մաստուլահ Պէյերն և այլք գրաւած են:

Խարքերդու գաւառ

Թումա Մէզրաս գիւղի հողերն՝ Հասան և Հոմի Թահիր Պէյերը գրաւած են:

կանաւ . նաեւ հեռագիր զարնուած է
Կարնոյ կուսակալութեան խնդրելով
որ ինչպէս վերջին օրերս մայրաքա-
ղաքին մէջ Բահրէի Էմիրի գործողու-
թեան միջոցին եկեղեցեաց, դարոցաց
եւ այլ ազգային հաստատութեանց
կալուածներն յանուն Ազգին արձա-
նագրուած են, նոյնպէս եւ Կարնոյ
ազգային կալուածներն յանուն Ազգին
արձանագրուին:

Արդիւնքը տակաւին Պատրիարքա-
րանի ծանուցուած չէ:

27. Մատեն քաղաքի Զերմուկ գիւղի
Հայոց թաղին մէջ Եկեղեցւոյ շինու-
թեան արգելք եղած են Խալամիւսը,
պատճառելով թէ Հայոց թաղին մօտը
Մզկիթ կայ:

Բարուայ զարաւ

Հապաղ, Զիթաղ եւ Թապրիչ գիւղօրէից
հողերն՝ Էօմէր, Մէհմէտ, Սաաբզ, Շերիֆ եւ
Սէյիտ Պէյեր,

Գարընճա Մէզրաա գիւղի կալուածներն ու
արտերը՝ ձին Օղլու Հիւսէյին եւ Նուսուֆ
Աղաներ,

Զայիբի Մէզրաա գիւղը՝ Նուհ Պէյ,
Ենի քէյի Մէզրաա գիւղը՝ Թօթի Պէյեր,
Ենի քէյի անուանեալ գիւղը՝ Հաճի Թահիր

Պէյ,
Արմուճան գիւղը՝ Հաշիմ Պէյ,
Գէլէլէր գիւղը՝ Մէզրաա գիւղի Աղաներն

ու Գօլ Աղասի Հաճի Մէհմէտ,
Իսապէկ գիւղը՝ Հաճի Թահիր Պէյ,
Գօմպատ գիւղը՝ Մէհմէտ եւ Բեաֆիչ Պէ-

յեր,
Խաճար գիւղը՝ Գաաբըր Աղա եւ ընկերքը,
Խաճար Մէզրաա գիւղը՝ Թահիր Էֆէնտի,

Ռեզուն Օվա գիւղը՝ Հաճի Հիւսէյին Աղա,
ԳՐԱՒԱԾ ԵՆ:
Զարտնճագ գաւառի մէջ Մահմետական
Պէյերն՝ Հոյոց աներուն, արտերուն, պարտէզ-
ներուն եւ խանութներուն համար, արքայ
մերն են ըսելով, վարձք կը պահանջեն անոնց

Թագրիւր եղած է, 1797 ձէմաղիլ էվ-
վէլ 17 և 5 Յունիս 1875:

Բ. Դոնէն Իսթիլամի հրամանագիր
դրկուած է:

Յիշեալ Թագրիւրը կրկնուած է, 1797
Շապան 70 և 1 Սեպտեմբեր 1876:

28. Մարաշի Միւթէսարըքի Սայիա
Փաշային դէմ դանդաղանայ Թագրիւր
մատուցուած էր: Քննութեան հրամա-
նագիրը դրկուած ըլլալով, տեղական
կառավարութեան պաշտօնեայք կը ճըզ-
նին Սայիա Փաշան արգարացնել և
Հայերը զրպարտիչ ցոյց տալ: Յիշեալ

բուն տերերէն, եւ ասոր վէճը 15 տարիէ ի վեր
կը շարունակի:

ԳՍԱՍՏԻՈՅ ԿՈՒՍՍԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Կեսարիոյ զարաւ

Հաճի Ֆէյզուլահ անուն անձը՝ Գարաճու-
րան, Զօմաբը, Ինճէսուն եւ այլ երեք գիւ-
ղօրէից հողերուն համար, իսն են ըսելով,
վարձք կը պահանջէ գիւղացիներէն:

ՏՐԱՊԵՉՈՆԻ ԿՈՒՍՍԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Ճանիկ զարաւի մեջ Զարշաւպա

Զարշաւպայի գիւղօրէից հողերն՝ Օսման
Փաշայի սրդիքն իւրացուցած են եւ գիւղացի-
ներէն վարձք կը պահանջեն, ասկից զատ՝ կալ-
ուածական տուրքը գիւղացւոց վճարել տալու
համար ստիպում կընեն:

ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ ԿՈՒՍՍԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Գանդալ առան

Եարհիսար գիւղի Հոյոց մշակած եւ Թա-
փույի Սէնէտով իրենց սեպակահանութիւնն
եղած արտօրէից մէջ Չերքէզ գաղթականներ
բնակեցուցուած է:

պաշտօնեայք այս մասը հողաբն մը խըմ-
բագրելով կստիպեն զԱռաջնորդական
Փոխանորդ Տէր Յովհաննէս Քահանայն,
որ նոյն հողաբնն ստորագրէ:

Այս բռնութեան դէմ բողոքոյ Թագ-
րիւր գրուած է, 1797 Րէպիւլ էվվէլ 7
և 3 Ապրիլ 1876:

29. Ազիէհիւր քաղաքի կալուածոց վը-
րայ խիստ սուղ դիններ դրեր, ինչպէս և
Բէֆթի-ի տուրքը չափազանց դրեր են
տեղական պաշտօնեայք, որով Հայերը
ծանր արոց վճարման ենթարկուեր են:

Թագրիւր գրուած է, 1797 Րէպիւլ
էվվէլ 19 և 2 Ապրիլ 1876:

Անպատասխանի մնացած է:

30. Կարսայ հարսաահարիչ Բրգաց և
Մատէնի Էկիլ աւանի Բուրգ Պէյերուն
առ Հայս հասուցած փաստուց համար
Թագրիւր գրուած է, 1797 Րէպիւլ էվ-
վէլ 19 և 2 Ապրիլ 1876:

Անպատասխանի մնացած է:

31. Տրապիզոնի Ս. Փրկիչ վանուց ար-
տերուն մէկ մասն իւրացնել կուղէ՝ Զա-
րքճի Ալի Էֆէնտի անուն մէկը:

Թագրիւր եղած է, 1797 Րէպիւլ ա-
խըր 17 և 28 Ապրիլ 1876:

Տակաւին պատասխան անուած չէ:

32. Վանայ ոստիկանութեան հազար-
բապետ Տիլալէր Աղային և ասոր ազ-
գականներէն Վանայ կառավարութեան
Ժողովոց անդամ գանուող մէկ քանի
անձանց համար՝ դանդաղանայ Թագրիւր

եղած է, 1797 ձէմաղիլ էվվէլ 17 և
24 Մայիս 1876:

Տակաւին պատասխան անուած չէ:

33. Միւլաղիմ Հասանն Աղթամարոյ
Վանքը կերթայ և միաբաններէն Յակոբ
Վարդապետը կսպաննէ. Բրգերն ալ Մին-
տան գիւղի Տէր Յովհաննէս Քահանայն
կսպաննեն. Տիարպէրիէն Սըղերդ վը-
րագարձող անուանի բռնաւոր Ապա-իւլ-
Ֆէթթահ Պէյ ալ Հայերը սրէ անցընե-
լու սպառնալիք կընէ. Ղազարանցի Հայ
մ'ալ կսպաննուի:

Այս սպանութեանց և սպառնալիցայ
համար Թագրիւր մատուցուեցաւ, 1797
ձէմաղիլ էվվէլ 18 և 29 Մայիս 1876:

Կարնոյ եւ Տիգրանակերտի կուսա-
կալներուն հեռագրեր զարնուած է Բ.
Դոնէն:

Սոյն վաղեմի բռնաւոր Ֆէթթահ Պէ-
յին համար ասկէ առաջ բազմիցս զան-
գատ եղած ըլլալով՝ վերստին Թագրիւր
գրուեցաւ, 1797 Րէճէպ 0 և 14 Յու-
լիս 1876:

Հեռագիր զարկաւ Բ. Դոնը:

34. Մարաշու մէջ Մէնդիրեան Յարու-
թիւն և Զամչիկեան Ղազարոս տեղւոյն
Խալամիւսերէն կսպաննուին: Զէյթունի Գայ-
մագամ Տալուտ Աղան ալ Յարութիւն
անուն Հայ ոստիկան մը կսպաննէ:

Թագրիւր եղած է, 1797 Րէճէպ 7 և
13 Յուլիս 1876:

Հալէպի կուսակալին հեռագիր զար-
նուած է Բ. Դոնէն, եւ յետոյ հրա-
մանագիր ալ զրկուած:

Զէյթունի ոճրագործ Գայմագամ Տա-
վուտ Աղային համար վերստին Թագրիւր

գրուեցաւ, 1797 Շապան 17 և 24 Օգոստոս 1876, յայտնելով թէ՛ սրչափ ալ մարդասպանութիւնը նախնական քննութեամբ յիշեալ Գայմագամին վրայ հաստատուելով զինքը Զէյթունի մէջ մահուամբ պատժել որոշուեր է, Մարաշու մէջ վերաքննութեամբ արդարացրենել կուզուի եղեր զայն, առարկելով թէ վկայողը իսլամ չեն, Քրիստոնեայ են:

Սոյն թագրիւրը Տիվանը Ահքեամին յանձնուեցաւ, ըստ խնդրանաց Պատրիարքարանի:

35. Ուրֆայի քաղաքական ատենին, այն է Մէճլիսի թէմեիզին, ներկայացող Քրիստոնեայ վկայները կը մերժէ եղեր տեղւոյն նայիպ էֆէնտին, հակառակ դատավարութեան օրինաց:

Թագրիւր գրուած է, 1797 Ռէճէպ 22 և 31 Յուլիս 1876:

Սոյն թագրիւրն Ահքեամը Ատլէյէ յանձնուած է:

36. Ձինուորական տրոց վրայ՝ յանուն Ազգային Վարչութեան Խառն Ժողովոյ՝ Բ. Դրան մատուցուած է հետեւեալ թագրիւրը:

«Ձինուորական տրոց բաշխման և հաւարման մասին ասկից առաջ արուած որոշման գործադրութիւնը խիստ դժար և թերեւս անկարելի ըլլալն յայտնելով խնդիր մատուցած էինք թագրիւրով: Ձեր Վսեմութիւնը 1797 ձէմազիլ ախրը 17 թուականաւ և 9 թուահամարաւ պաշտօնադրով կը յայտնէ թէ՛ մեր սոյն թագրիւրը Պաշտօնէից Ժողովին մէջ նկատողութեան առնուեր և որոշուեր է որ, զինուորական տրոց համեմատութիւ-

նըն՝ Իսլամաց համար մինչև ցարդ ի գործ դրուած եղանակին և հաշուոյն համաձայնեցնելով, առ հասարակ ամեն 180 արու անձէն մէկ զինուորի հաշուով ի փոխարէն 5000 զուրուշ առնուի, և սոյն թուոյն մէջ գանուողներէն անոնք՝ որք տակաւին 15 տարին լրացուցած չեն կամ 75 տարին անցուցած են, նմանապէս և կղերականք, աղքատք և անկարք բաշխումէն դուրս թողուելով, մնացեալներն Ազգը զանազան կարգերու բաժնէ և ամբողջին վճարելիք տուրքն ասոնց վրայ բաշխելով հաւարէ:

«Սոյն որոշմամբ հարկ պիտի ըլլայ որ մեր Ազգին ընդհանուր արու անձանց թիւն հիմ բռնելով զինուորական տուրքը բաշխուի, և ինչ ինչ պատճառներով անկարող գանուող անձանց բաժինը կարող անձանց վրայ բարդելով հաւարուի:

«Այս տրոց հաստատուելէն հետէ Տէրութեան և Ազգին փորձառութիւնքը կը ցուցնեն, և մանաւանդ վերջին ատեններս գաւառներէն Պատրիարքարանըս հասած բազում հանրագրեր կը հաստատեն, որ այս որոշման գործադրութիւնն անկարելի է: Ահա այս պատճառաւ խնդրած էինք ասկից առաջ՝ որ յատուկ թագրիւրով մեր ներկայացուցած գիտողութիւնները նկատողութեան առնուին:

«Օսմանեան Տէրութեան հաւատարիմ հպատակ Հայ Ազգին անհատներուն սոյն տրոց ծանրութեան ներքև չճնշուելովն հանգերձ՝ Տէրութեան հաստատու չնուազելուն ալ միջոցներ որոնել և ցոյց տալը մեր պարտքն է: Ձինուորական ծառայութեան մէջ գանուող Իսլամք ինչ բացառիկ շնորհներ որ կը վայելեն, Գուրայի օրինաց տրամադրութեամբ, զին-

ուորական տուրք վճարող մեր ազգայիններն ալ պէտք է նոյն բացառութիւններէն օգտին, հաւատարութեան արդար դրութեան համաձայն: Այսինքն Գուրայի օրինագրերին Իսլամաց համար տրամադրած բացառութիւնքը մեր Ազգին համար ալ գործադրելի ըլլան, և կամ 15 տարեկանէն վար եղողներն ու 75 տարին անցընողներն ընդհանուր արու անձանց թիւէն դուրս ձգելով, մընացեալներէն իւրաքանչիւր 180 անձի վրայ մէկ զինուորի փրկագին պահանջուի: Իսկ եթէ սոյն բացառութիւնքը գծելու և որոշելու մէջ դժուարութիւնք տեսնուին, արոց քառորդ մասի զեղծն որ ասկից առաջ շնորհուած և նորա արդար արգիւնքը տեսնուած լինելէ ետև՝ 1797 թուականին շնջուած և ետ առնուած էր, վերստին գործադրի:

«Այս միջոցները թէ՛ արքունի գանձուն հասոյթը կապահովեն, և թէ ժողովուրդը կեղեքումէ զերծ պահելով՝ արդորութեան ու շինութեան պատճառ կըլլան: Բայց երբ օրօրոցի մանկիկը, ծերութեան վերջին հասակին հասնողը, դպրոցականը, կղերն և անկարներն, որք ամեն պարագայի և ժամանակի մէջ արքունի տուրք վճարելէ աղաա են, հաշուոյ մէջ առնլով՝ ընդհանուր արու անձերը զինուորական տրոց ենթարկին, հաւարումն անկարելի կըլլայ, և թէ՛ Պատրիարքարանի թէ՛ Գաւառական Վարչութեանց առ այն ունենալիք բարոյական աջակցութիւնը կը դժուարանայ, և վերջապէս Բ. Գուրը մշտապէս թախանձանքէ զերծ չմնար:

«Այս կէտերն Ազգային Վարչութեան կրօնական և Քաղաքական կրկին Ժողովներս մանրամասնօրէն նկատողութեան առած ըլլալով՝ կազաչեմք որ խնդիրը

վերստին նկատողութեան առնլու շնորհը չըլանայր: »

1797 Շապան 11 և 14 Օգոստոս 1876:

ՊԱՏՐԻԱՐԻՔ Կ. ՊՕԼՍՈՅ
ՆԵՐՍԷՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ
ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

37. Սերաստիոյ կուսակալութեան տակ Սարմուսագլը գիւղի Հայերը կը հարստահարուին Իսլամներէն: Այս վերջիններն Հայ կին մը բռնութեամբ լեռը կը տանին, և իրենց գազանական կիրքն անոր վրայ յազեցնելէ վերջը՝ կոպաններ զայն ու դիակը գետը կը նետեն:

Թագրիւր եղած է, 1797 Շապան 11 և 18 Օգոստոս 1876:

Հրամանագիր զրկուած է Բ. Դանէն:

38. Մալաթիոյ Միլիթարրըֆ Մուսթաֆա Պէյին մալեռանդական վարմանց դէմ, և Իսլամ սրիկաներուն շան մը վիզը խաչ կախելով՝ շուկան և փողոցները պարտացուցած ըլլալուն վրայ, բողբոջ թագրիւր մատուցուեցաւ, 1797 Շապան 20 և 1 Սեպտեմբեր 1876:

Պատասխանն առնուած չէ դեռ եւս:

Հոս կառարաի Պատրիարքարանի Թագ-
րիկներուն հաւաքածոյն, որոյ մէջ չեն
գաւառաց սմանց մէջ վերջին օրերս տեղի
ունեցած մի քանի հարստահարութիւնք.
ընդ որս և Եօզղաա գաւառի Սարը Համզա
գիւղի մէջ Բեռնի զօրաց կողմանէ ի գործ
գրուած բռնաբարութիւնք և անիրա-
ւութիւնք, որք տեղական Ազգային Վար-
չութեան հասած պաշտօնական հեռագ-
րով ստուգուած են: Պատրիարքարանն
այս հեռագիրն հաղորդած է Բ. Գրան
և բերանացի բանակցութեան մտած ընդ-
այն:

Առանց այս վերջին անցից բացատրու-
թեան մտնելու, տեղեկագրեալ 38 իրո-
զութիւններն՝ որք պաշտօնական բանակ-
ցութեան նիւթ եղած են՝ բաւական կը
կարծեմք հաստատելու թէ գաւառացի
մերազնեից հարստահարեալ վիճակն ինչ
որ էր յառաջ, ընդհանրապէս նոյնն է և
այսօր, հակառակ մեր ազգովին արաքն-
ջանաց և գանգատանաց, որք անընդհատ
մատուցուած են Կայսերական Կառավա-
րութեան. թէ և Բ. Գրան իւր ազգու-
հրամանագրերովն, որոց մէկ քանիին
պատճենները վերը կերեւին, հայրա-
խընամ ջանք ցոյց տուած է:

Ազգային Ժողովոյ 1872 Ապրիլ 11ի
Տեղեկագրին պարունակած ցաւերն հե-
տեւեալքն էին.

Ա. Օրէնքն ու արգարութիւնն ի գործ
դնելու մասին գաւառական պաշտօնէից
ընդհանրապէս անվոյթ և անտարբեր
մնալն, և գանգատանաց քննութեան Իս-
թիլամի դրութեամբ կատարուելովն՝ ա-
նոնց աւելի ևս զեղծանելը.

Բ. Գաւառական Արքունի Ժողովոյ
Թէչքիլաթի օրինօք կազմութեամբն՝ ա-
նոր անգամակցութեան շահախնդիր ան-
ձանց առանձնաշնորհութիւն դարձած
լինելը.

Գ. Գաւառացի Հայուն՝ Իսլամաց մու-
լեռանդ մասին նախատանաց և թշնա-
մանաց ենթակայ ըլլալը.

Դ. Արքունի շինուածոց համար տա-
րապարհակ վարելն ու դրամական անի-
րաւ պահանջմանց ենթարկելը.

Ե. Ճանապարհաց շինութեան պատ-
րուակաւ կեղեքուելը.

Զ. Պաշտպանեալ Միւլթիզիմներու ա-
պօրէն պահանջմանց առջեւ՝ բերոց տա-
սանորդը դրամով վճարելու բռնադատ-
ուելը.

Է. Նմանապէս՝ իւր ընտանեաց ուտես-
տին համար մշակած տան պարտիզի
բերքէն տասանորդ տալու բռնադատ-
ուելը.

Ը. Բերքէն արուած տասանորդն ինքն
անձամբ Միւլթիզիմին շտեմարանը փո-
խադրելու բռնաբարուելը.

Թ. Միւլթիզիմը Ժամանակին չգա-
լուն համար՝ բերքն անձրեւին տակ թող-
լով փոտցնելու և յետոյ փտած բերքին
վրայ ողջի արժէքով տասանորդ տալու
բռնադատուելը.

Ժ. Միւլթիզիմն ու սորա գործակալ-
ներն իւր տան մէջ հիւրընկալելով ձրիա-
բար կերակրելու և պատուարելու
պարտաւորելը.

ԺԱ. Եւ երբեմն ալ մինչեւ իսկ եղանց
լուծերու վրայ տասանորդ անուամբ՝ այս-
չափ ցորեն տալու բռնաբարուելն, ինչ-
պէս տեղի ունեցած է Կարնոյ նահան-
գին գաւառաց մէջ.

ԺԲ. Ատոնցմէ զատ՝ գաւառացի Հայուն
Շահնալըզ կամ Էօլչէք-Հագզը ըսուած
արդիւեալ տուրքեր վճարելու բռնա-
դատուելը.

ԺԳ. Զինուորական տուրքէն՝ մեռնո-
ղաց, դաղթողաց և փախստականաց
մասը վճարելու հարկադրելը.

ԺԴ. Թէմէթթիւ և Էմլարի արոց ան-
արդար բաշխմամբ՝ Իսլամաց բեռը կրելը.

ԺԵ. Տրոց վճարման պատրուակաւ՝
անհրաժեշտ կահ կարասին ու գործիքը
ծախելու, և մինչեւ իսկ ստտիկանաց ձե-
ռօք ծեծուելու և բանա մտնելու
խտութեանց մասնուելը:

ԺԶ. Կիներու և անչափահաս մանկանց
Մահմետական կրօնքն ընդունելու ստիպ-
ուելը.

ԺԷ. Կիներու, հարսերու և նոյն իսկ
աղջիկներու առեւանգելն ու բռնաբար-
ուելը.

ԺԸ. Ոչ-Մահմետականաց վկայութեան
չբռնուելովն՝ առեւանգութեանց, գո-
ղութեանց և սպանութեանց անյայտ ու
անպատիժ մնալը.

ԺԹ. Զինեալ Բրդերու, լեռնցի ցե-
ղերու, Զէրքէզներու և բնիկ Թուրք
Տէրէպէյիներու այլ եւ այլ հարստահա-
րութեանց ներքեւ Հայ Ժողովրդեան
տառապիլն ու չարչարիլը:

Աւասիկ՝ այս չարեաց բարձմանն հա-
մար՝ յիշեալ Տեղեկագրին մէջ ցոյց տըր-
ուած դարձաններն ալ.

Ա. Պարտազանց գաւառական պաշ-
տօնեայն պաշտօնէ ձգել և ուրիշ գաւառ-
ի մէջ պաշտօնի չկոչել.

Բ. Իսթիլամի եղանակը բարեփոխել
Կառավարութեան և Ազգին կողմանէ
կարգեալ լիազօր քննիչներ զրկելով ի
գաւառս.

(Այս խնդիրը Ս. Պատրիարքի ձեռօք
վերջին անգամ Բարձրագոտաի Եպարքո-
սին առաջարկեալ դարձաններուն մէջ
ալ կրկնուած է.)

Գ. Գաւառական Ազգային Վարչու-
թեանց և Առաջնորդաց առ Տեղական
Կառավարութիւնս մատուցած Թագրիբ-
ները լրջօրէն նկատողութեան առնուլ և
արգարութիւնն անմիջապէս ի գործ դնել.

Դ. Գաւառաց Մէճլիսի-Իտարէ, Մէճ-
լիսի-Տասալի, Թէմեիզի-Հուդուզ և Մէճ-
լիսի-Ճինայէթ անուն վարչական և դա-
տական Ժողովներուն հայազգի անդա-
մաց ընտրելիներն՝ Ազգ. Գաւառական
Վարչութեանց ձեռօք պատրաստելաւ.

Ե. Բ. Գրան հրամանագրերն իւրա-
քանչիւր Կուսակալութեան պաշտօնա-
կան լրագրաց մէջ հրատարակել.

Զ. Տիւլթուրն ամեն ազգաց լեզուի
վերածել և Ժողովրդեան մէջ տարածել.

Է. Կրօնափոխութեան դիմողներու վե-
րաբերեալ օրինաց մէջ որոշ արամագ-
րութիւններ դնել, և կրօնափոխներն ի-
րենց համոզումն յայտարարելու գործին
մէջ ճնշումէ ազատ պահել.

(Ս. Պատրիարքի ձեռօք վերջին ան-
գամ Բարձր. Եպարքոսին առաջարկեալ
դարձաններուն մէջ ալ այս խնդիրը կըրկ-
նուած է, ՂԱ տարին չլրացուցած կրօ-
նափոխութեան դիմողին դաւանու-
թիւնն ու խօսքը չբռնուելու պայմանաւ.)

Ը. Կրօնափոխ արանց համար՝ իրենց
կնոջ և զաւակաց օրագահիկ (Կոֆուս)
վճարելու օրէնք մը սահմանել.

Թ. Արքունի ամեն տեսակ տուրքերն
արգարութեամբ բաշխել և օրինաւորա-
պէս հաւարել.

Ժ. Անվճար Պագայէները շնորհել.

ԺԱ. Հողագործութեան դարգացմանն
համար՝ հողագործաց ամեն կարեւոր
ապահովութիւնները տալ.

(Ս. Պատրիարք Հայրը՝ վերջին անգամ
առ Բարձր. Եպարքոսն առաջարկած դար-
մաններուն մէջ այս խնդիրն ալ կրկնած
է, մասնաւորաբար բացատրելով՝ հողա-
գործաց իրենց մշակած հողին տէր ճան-
չուելու պէտքին կարեւորութիւնը.)

ԺԲ. Հարստահարիչ Բրդաց և Աշա-
րաց զխաւորներն ու Թուրք Տէրէպէյի-

ներն իրենց որջացած տեղերէն հանել
ու պատժել, և բոլոր լեռնցի վրանա-
բնակ ցեղերն ի հնազանդութիւն բերե-
լով գիւղաբնակ ընել. և ասոնց ինչպէս
նաև Չէրքէզներու՝ ձեռքէն սուրն ու
հրացանն առնլով, մահ և հովուական
ցուպ կրելու վարժեցնել զանոնք. տե-
ղական ոստիկանութեան պաշտամանց
մէջ անխտիր Հայեր ալ զնել, և կամ
Հայ ժողովրդեան արածութիւն ապի-
րենց կեանքն, ինչքն ու պատիւը զէն-
քով պաշտպանելու:

(Տէրէպէյիներու պատժութիւն ու հե-
ռացուցութիւն ալ Ս. Պատրիարքին առ
Քարծրապատիւ Եպարքոսն ներկայացու-
ցած առաջարկութեանց մէջ կրկնուած է:)

ԺԳ. Ոչ-Մահմետականաց վկայութեան
բռնութիւն, և անոնց կալուածական, առ-
եւտրական և ոճրագործական ո՞ր և է
խնդիրներուն միայն նիզամի ատեաննե-
րու առջեւ դատուիլը:

(Ոչ-Մահմետականաց վկայութեան
խնդիրն ալ վերջին անգամ Ս. Պատրի-
արքին առ Քարծր. Եպարքոսն առաջար-
կած դարմաններուն մէջ կրկնուած է:)

Յիշեալ Տեղեկագրին մատուցուած
թուականէն ի վեր (11 Ապրիլ 1872)
հարստահարութեանց համար Պատրիար-
քարանէն գրուած թագրերներն ալ, ինչ-
պէս կերելին Չեր Յանձնախմբին պատ-
րաստած հաւաքածոյէն, կամ Պաթթալ
ըլլալով կամ անպատասխանի թողուելով
և կամ իսթիլամի ազարգիւն գրու-
թեամբ յետաձգուելով, և առ առա-
ւելն՝ կեդրոնական կառավարութենէն
առ Գաւառական ուղղեալ հրամանագ-
րաց անգործագրելի մնալով՝ մուռ-
ցութեան մէջ թաղուած են, առանց
դարման ամենելու ժողովրդեան կրած
տառապանաց:

Իրաց այս աղէտալի և անհանդուր-
ժելի վիճակին ամենամեծ պատճառ՝
հաւասարութեան գաղափարին իսլամ
ժողովրդեան մէջ չընդհանրանալն և ար-
դարութեան անխտիր չգործագրուիլն է:
Գաւառական Վարչութեանց զլխաւորա-
բար ստորագաս պաշտօնէութեան մէջ
մուտ գտած ապիկար անձինք՝ տղիտու-
թեամբ, նախապաշարմամբ և զօշարա-
ղութեամբ՝ ո՞չ հաւասարութեան սկզբ-
բունքն ընդհանրացնելու գործին մէջ
յաջողակութիւն ցոյց տուած են, և ո՞չ
ալ արդարութիւնն անխտիր մատակա-
րարելու արամադրութիւնն. մինչդեռ ի-
րենց նուիրական պարտաւորութիւնքն
էին ասոնք, ինչպէս մեր նորագասկ
Սուլթանն ալ իւր խաթթը Շէրիֆին մէջ
բացայայտ կերպիւ կրտէ:

Մեր միակ փափաքն ու մտածմունքն
է ազատութեան, անդորրութեան եւ
արդարութեան բարիքն առանց բացա-
ռութեան Մեր ամեն հպատակաց վա-
յելելի սալ. քաջայոյս եւ աներկիտեմ
որ Մեր Տէրութեան նախարարներն եւ
ամեն պաշտօնատարներն ալ Մեր օրի-
նակին հետեւելով՝ այս բարոյական հա-
տարմանը պիտի գործակցին:

Չեր Յանձնախմբը կը կարծէ թէ՝
յիշեալ խաթթին հրատարակութեան վը-
րայ, ճիշդ այն միջոցին որ կայսերական
կառավարութիւնն երկրին Քրիստոնեայ
ժողովրդաց վիճակին բարուքումն իւր
բոլոր հոգածութեան նիւթ ըրած է,
ժամանակ է որ 1872ի ընդհանուր Տե-
ղեկագրի պատրաստութենէն ետեւ՝ հա-
րճատահարութեանց համար գրուած
թագրերներուն սոյն հաւաքածոյ ցու-
ցակը՝ յիշեալ Տեղեկագրի պատճէնին
կցելով՝ Ազգային կեդրոնական վարչու-
թեան ձեռք մատուցուի Բարեխնամ

կառավարութեան, և խնդրուի որ վե-
րոյշեալ հարստահարութեանց իսպառ-
բարձմանն համար շնորհ ընէ նկատու-
թեան առնուլ զանոնք և սարունա-
կած խնդիրներն ի գործ դնել:

Տարակոյս չկայ որ Ազգային Պատրի-
արքարանն զի. Գուռն այսչափ դառը-
ցուցած չպիտի ըլլար իւր գանգատա-
նաց և բողոքոյ թագրերներով:

1. Եթէ ներկայ չարեաց իբր դարման՝
Բ. Դրան երբեմն ձեռնարկած բարե-
կարգութիւններն աւելի ընդարձակ հի-
մանց վրայ գրուած ըլլային, և՛ գաւա-
ռական պաշտօնէից մէջ անձեռնհաս և
մոլեռանդ անձինք չգանուելով՝ անընդ-
հատ գործագրուէին. նա մանաւանդ՝ ե-
թէ արդէն բամբաստալ բնիկները պաշ-
տօնէութեան կոչուած չըլլային, որք
Հայ ժողովուրդը ճնշեալ, տկար և աղ-
քատ պահելու բնական հակամիտու-
թեամբ՝ միակերպ աղէտ են թէ երկրին
և թէ մեր ժողովրդին. և եթէ երկրին
բարիքը խորհող և կրօնական ու քաղա-
քական անխտրութիւնն իրապէս ի գործ
դնող ձեռնհաս պաշտօնեայք ալ՝ առանց
յանցանոյ պաշտօնանկութեան կնիթար-
կուելէ ազատ մնալով՝ իրենց ձեռք ա-
ռած բարեկարգական միջոցները շարու-
նակել կարենային:

(Այս կարգի պաշտօնէից ազատամը-
տութիւնը միշտ իւր արդիւնքը տուած
է, և Պատրիարքարանի արձանագրու-
թեանց մէջ ալ իւր հետքերն ունի: Ս.
Պատրիարքի մասնաւոր գրութիւնք իսկ
բաւական եղած են՝ արգարակորով պաշ-
տօնէից՝ կարեւոր խնդիրներ կարգադ-
րելու և զրկելոյն հատուցումն ընելու:)

2. Եթէ վերայէթի, Մութասարըֆու-
թեան և Գայմազամութեան Արքունի
ժողովոց կազմութիւնն աւելի ժողովը-

դեան վստահութիւնը զրաւելու եղա-
նակաւ կատարուէր, անոնց անդամաց
բաշխումը՝ տեղւոյն բնակիչ զանազան
Ազգաց թուոյն համեմատութեամբն ըլ-
լար, և Հայ անդամաց ընտրութիւնը մեր
Ազգային Գաւառական Վարչութիւննե-
րէն ծագումն առնուր:

(Քարեբաղդ եմք ըսելու թէ՝ Վեհա-
փառ կայսեր իրատէով մեր Ազգին
շնորհեալ Սահմանադրութեան համա-
ձայն՝ մեր Ազգային Գաւառական Վար-
չութիւնք՝ մինչեւ իսկ Գիւղականք՝ ռահ-
մանագրապէս կազմակերպեալ և ժողո-
վրդական քուէարկութեամբ ընտրեալ
ըլլալով, ժողովրդին համարատու են և
ըստ այնմ անոր վստահութիւնը լիովին
կը վայելեն:)

3. Եթէ մեր Գաւառական Ազգային
Վարչութեանց և Ս. Առաջնորդաց առ
Տեղական կառավարութիւնս ուղղած
խնդիրներն ու դիտողութիւններն աւելի
ըջօրէն նկատողութեան առնուէին աւե-
ղական տոեաններէն, որով ի Պօլիս գան-
գատներ տեղալու և Պատրիարքարանին
ու Բ. Դրան այսչափ տագնապ պատճա-
ռելու տեղի չմնար:

4. Եթէ Քրիստոնէից վկայութեան
կնճռոտ խնդրոյն լուծման գոնէ ամե-
նադիւրին եղանակն ի գործ դրուէր, այն
է՝ Ոչ-Մահմետականաց բոլոր առեւտը-
րական, ոճրագործական և կայուածա-
կան դատերն ամեն պարագայի մէջ նի-
զամի ատեաններուն առջեւ դատուէին:

5. Եթէ՝ տեղ տեղ բռնացող Քրդերն,
Աւշարներն ու Տէրէպէյի թուրքերն ի-
րենց որջերէն հեռացուցուելով պատ-
ժուէին, և ապստամբ վրանաբնակները
հպտակ գիւղաբնակներ դառնային,
եթէ Հայ հողագործին յափշտակեալ
արտ, կալուած և այլ սեպհականու-

Թիւնքն իրենց վերագործուէին, և զանի՛ կեղեքող ձեռքերէ, արոց ծանրութենէ և անիրաւ պահանջումներէ զերծ պահելով, հող ունենալու իրաւունք, աշխատելու զիւրութիւն և ճակտին քրտանց արդիւնքը վայելելու ազատութիւն արուէր իրեն :

Այսու ամենայնիւ մեծայոյս եմք մեր նորագրակ Օգոստոսիառ Սուլթանին հայրական ջանից և հոգածութեանց վըրայ. քանզի այս Վեհապետն երկրին աղէաքը մասնանիշ ցոյց կուտայ իւր բարենշան Խաթիւն մէջ, ըսելով թէ՛

Ներկայ սագնայաշից վիճակն օրինաց Թերի գործարարութեանն եւ վարչական գործոց մէջ իւրաքանչիւրին անձնական հաճոյից իբրեւ կանոն թռնուէրն յառաջ եկած է

Եւ թէ Այսուհետեւ կարող եւ ձեռնհաս անձինք պաշտօնի պիտի գործածուին . . .

Թէ՛ Ամեն ասիականի պաշտօնասարք պատասխանասու պիտի լինին

Եւ դարձեալ թէ՛ Մեր դասարանաց սակարին անհասակաւ իրարուհետեւ ասպահովելու կարող չըլլալն՝ օրինաց կանոնաւորուպէս եւ յարատեւեալք յգործարարութեան յառաջ եկած է :

Բարձրէն եկած այս խօսքերուն յուսադիր՝ քաղցր է մեզ հաւատալ թէ՛ ապագային մէջ այլ եւս հարստահարութեանց այսպիսի հաւաքածոյներ պատրաստելու նիւթ չպիտի ունենամք : Վասն զի Բ. Գուռն ի հարկէ մեր վերոյիշեալ խնդիրներն այս անգամ աւելի ուշով նկատողութեան պիտի առնու և

փութով գործադրէ : Անոնց գործադրութիւնն՝ ամեն տեսակ զեղծմանց և հարստահարութեանց աղբիւրը ցամքեցընելով՝ դաւառացի Հայուն ինչքը, պատիւն ու կեանքը պիտի ազատէ, ինչպէս և երկիրն յառաջդիմութեան շաւղին մէջ զնելով՝ օր քան զօր պիտի բարդաւածէ զայն և հարստացընէ :

Հայ Ազգն իւր տառապանաց բարձմանն ակնկալու՝ վերադառնալ միջոցները կառավարիչ, վասն զի արդարութեան և հաւատարմութեան Հնորհն անխտիր վայելելու իրաւունք ունի, թէ Մահմետական և թէ Ոչ-Մահմետական միւս հարստակ Ազգաց չափ : Վասն զի Հայն իւր դարաօր հաւատարմութեան անժխտելի փորձեր աւուած է անգաղար Կայսերական Կառավարութեան. Հայն իրեն գրծուած սահմանին մէջ ամեն կարելի ծառայութիւն ինքնայորդօր մատուցած է միշտ Օսմանեան Պետութեան. և վերջապէս Հայն իւր ապագայն այս երկրին ապագային մէջ կը փնտռէ, և իւր ամեն խնդրածն իրեն և երկրին միապէս օգտակարն է, համաձայն իւր Օգոստոսիառ Վեհապետին բարի դիտաւորութեանց :

Չեր Յանձնախումբն, իւր պաշտօնն այսպէս կատարելով, կազաչէ որ եթէ երբէք իւր տեղեկագրին մէջ թերութիւնք նշմարէ Ազգային Ժողովը՝ ներդրամիտ լինի, ինկատի ունելով որ սոյն գործին համար սահմանեալ ութօրեայ կարճ միջոցը ժամանակ չէր թողուր նիւթապէս ասկից աւելին պատրաստելու :

17 Սեպտեմբեր 1876 :

Ստորագրութիւնք

ՄԱՅՔԷՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ, Ասեմապետ	Յ. ՄԷՐԵՄ-ԳՈՒԼԻ, Ասեմապետ
ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՐՈՒԲԵԱՆ	Տ. ՓԷՇԵՍՄԱԼՅԵԱՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԱԶԱՆԱՅ ՄԿՐԵԱՆ, Պարսկա Փոխանորդ	Կ. Ս. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ, Խմբագիր Մասիս լրագրոյ
Ս. Պ. Պ. ՓԱՓԱՋԵԱՆՅ, Տեղեկագիր	

402 206

«Ազգային գրադարան»

NL0108473

